

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 94 (17231)

2006 чылдың
АВГУСТ 1,
вторник

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.00.
Садар өртээ 4 рубль.

Студентилер фестивалы

«Бистер, Тываның аныяк салгалы...»

«Москва! Санкт-Петербург! Омск! Екатеринбург! Владивосток! Новосибирск! Саратов!...». Аныяк чарлакчыларның шак мындыг өткүт, хөглүг-омак кыйгылары-биле чурттуң Саян артында хоорайларында янзы-бүрү дээди өөрөдиге черлериниң студентилериниң 6-гы «Бистер чаңгыс демниг бис!» деп чогадыкчы фестивалы Кызылда Улусчу чогаадылга бажыңыга июль 28-те эгелээн. Россияның чөөн талазындан барыын чүгүңгө чедир тыва студентилерниң землячестволары тургустунган арткан хоорайлары: Томскини, Барнаулду, Кемеровону, Красноярскини, Иркутскини, Улан-Удэни, Абаканны база ийи чуртту — Моол биле Казахстанны чарлакчылар адап турда, ында өөренип турар аныяктарның командалары сценаже немей үнүп турган.

Студентилерге, оларның ээлчеглиг чогадыкчы фестивалыга байыр чедиришкенин бир дугаарында аныяктарның аалчызы, ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржак кылган. Ол Россияның янзы-бүрү хоорайларында Тывадан студентилерниң бүгү землячестволарына Чазактың болгаш бодунуң өмүнээзинден байыр чедиргеш, фестивалга тиилелерни, өөрөдигелеринге чедиш-киннерни, ал-боттарына кадык-

шылды болгаш аас-кежикти күзээн. Шериг-оол Дизижикивич студентилер чайгы дыштанылганың үезинде чурттуң хоорайларында тыва землячестволарының каттышкан фестивалын эр-тирип турарын чөпсүнгөн.

Чазак Даргазы бүгү студент аныяктарның төлээлери-биле чаңыл болган ужуражылганын бо чылдың август 17-де Чазак бажыңына эр-тирип деп турарын дыңнаткан. Аныяктарның, ооң иштинде студентилерниң чидиг айтырылларына аңаа чугаалажыр, РФ-тиң Президентизиниң, Чазаның болгаш ТР-ниң Чазааның аныяктар политиказының талазы-биле ту-

ружун ынчан илередин. Ынчалза-даа бо талазы-биле чамдык ажилдар республикада шагда кылдынып эгелей берген. Шериг-оол Дизижикивич аныяктарның дилээбиле ТР-ниң Эртем болгаш өөрөдиге черлериниң талазы-биле агентилелдин эрге-байдалын бедидип, ону тускай яамы кылдыр эде тургусканын чижек кылдыр чугаалаан. Бо чаа яамыга республика девискээринге аныяктар политиказын боттандыраарын база дааскан. Шериг-оол Дизижикивич бо базымны «Шын кылган бис» деп демдеглээн.

Шак-ла ындыг бодалдыын ТР-ниң эртем, өөрөдиге черлери

болгаш аныяктар политиказының талазы-биле сайыды Л.Ш. Ондар база илереткен. Ол яамы аныяктарның хамааты, угаан-медерелдиг болгаш сагыш-сеткилдиг кижилер болуп тургустунарынга хоойлу-дүрүмнүг, социал-экономика девискээринге чорударын чугаалаан. «Аныяк салгал дугайында сагыш човаашкын күрүнениң социал политиказының бир кол угланышкыны болганда, бис аныяктарның республиканың социал-экономика, политиктиг болгаш культурлуг амыдыралына идепкейлиг киржилгезин чедип алыр бис. Ол силерниң деткимчеңер болгаш эң-не идепкейлиг киржилгенер-биле боттаныр уjurлуг. Силер улуг салгалдарның эң-не эки чаңылдарын салгап албышаан, боттарыңарның базымнарыңарны үениң негелдеринге дүүштүрүшкү, Тываны экономика талазы-биле хөгжүлдегил болгаш демократтыг республика кылырынга чогумчалыг ажилды уламчылаар уjurлуг силер. Силерниң араңардан кайнаар кызарынче база ону канчаар чедип алырын билир уjurлуг Тываның чонунуң чаа ниитилели тургустунар.

(Уланчызы 2-ги арында).

Азия кубогу дээш маргылдаалар доозулган

Тишдекчилер илерээн

Азия кубогу дээш Россия Федерациязының Хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш ооң чедирген уржуктарын чайладырының талазы-биле яамының дилээш-кин камгалал кезектериниң камгалакчыларының хөй мергежил талазы-биле делегей чергелиг бирги ажык маргылдааларының түңнел кезээ июль 30-де Каа-Хемниң Көк-Тейге байырлыг байдалга болуп эрткен.

Кежээкиниң 5 шакта Көк-Тейде камгалакчылар лагеринге чурттуң аңгы-аңгы девискээрлеринден болгаш Казахстан, Азербайджан, Белоруссия, Моолдан ниитизибиле 25 команда чыскаалыпкан. Олар он хонук дургузунда чадаг чарыш эстафетазына, турникке күш мергежилдеринге болгаш техногенниг характерлиг онза байдалдыг черлерге дилеп-тывар

камгалал ажилдарының база боду-дустуң байдалына дилеп-тывар ажилдарның хевирлеринге янзы-бүрү чадаларны командазы-биле эр-тип, боттарының мергежилдин көргүскөн. Маргылдаа үезинде бо хевирлерге күш-шыдал, мергежил болгаш чаа хевирниң техниказын ажыглап билиринге бир кезек командалар, шынап-ла, өскелерден ылгалып тергидизен. Ын-

Азия кубогун Москваның камгалакчыларына
С.Мингалиевтиң тыпсып турары.

чангаш тиилелге оларның кайы-бирээзини болурунга кым-даа чигинмейн турган. Чижээ, маргылдааның бир кол хевир — боду-дустуң айыыл-халавының уржуктарын чайладыр болгаш дилеп-тывар камгалал ажилдарын чорударына чурттуң Онза байдалдар яамызының Москвада кол эргелелиниң, Кубаның, Тюмениниң командалары эң эки көргүзүлгелерни чедип алган. А техногенниг характерлиг онза байдалдыг черлерге дилеп-тывар камгалал ажилдарын Удмуртияны, Байкалдың, Москваның камгалакчылары өскелерден шалыпкын

болгаш шынарлыг күүсеткен. Шеригжиткен динмиттиг аялганың үделгези-биле маргылдааның байырлыг кезээ ажит-тыгган соонда, кол шииткекчи А.В. Курсаков тилекчилерни чарлай каапкан: «Азия шаңналы дээш камгалакчылар аразына хөй мергежил талазы-биле делегей чергелиг бирги маргылдаага Россияның Онза байдалдар яамызының Москвада кол эргелелиниң камгалакчылар командазы тилекчи болган!». Ийги черни Удмурт Республика, үшкү черни «Центроспас» ээлээн.

(Уланчызы 2-ги арында).

КАДЫ ХОДЕПИИШ- КИННЕРНИҢ ПЛАНЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шериг-оол Ооржактың адынга Россияның Президентизиниң Сибирь федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Квашинден телеграмма келген. Ында ол Шериг-оол Ооржактың баштааны регионнар аразының «Сибирь дугуржулгазы» каттыжышкынның даштыкы экономика харылзаалар талазы-биле Координация чөвүлелиниң даштыкы рыноктарже Сибирьниң барааннарын бурунаарладырының, даштыкы экономика ажил-чорудулганың эргежок чугула инфраструктуразын тургузарының, Сибирьниң девискээрлерин Европада-даа, Азия-Оожум океан регионунда-даа бүгү делегейниң экономика организацияларына кожуп-холбаарының талазы-биле улуг ажилды сөөлгү чылдарда кылганын демдеглээн.

«Россияның күрүне тургузуун быжыглаарының, даштыкы экономика харылзааларына Сибирьниң регионнарының күжениш-киннерин каттыштыраарының айтырылларына идепкейлиг амыдыралчы туржу» дээш Шериг-оол Ооржакка өөрүп четтиргенин илергейлевишаан, Анатолий Квашин чоокку үеде РФ-тиң Президентизиниң Сибирь федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзиниң аппаратының болгаш регионнар аразының «Сибирь дугуржулгазы» каттыжышкынның даштыкы экономика харылзаалар талазы-биле Координация чөвүлелиниң кады күжениш-киннерин Азия-Оожум океан экономика кады ажилдажылганың (АТЭС) болгаш Мурнуу-Чөөн Азия чурттарының каттыжышкынының (АСЕАН) кежигүннери күрүнелерниң регионнары-биле кады ажилдажылганы калбартыры, ооң иштинде Беларусь болгаш Казахстан, Россия болгаш Украина республикаларын чаңгыс аай экономика харылзаалар тургузарының, кызыгаар чоогунуң кады ажилдажылганын сайзырадырының база регионнар аразында кады ажилдажылгандан практиктиг системалыг түңнелдерни чедип алырының талазы-биле мурнады хөгжүдөр төлевилелдерге мөөң-нээрин саналдаан.

Бистиң корр.

Сибирь регионунуң тилекчилери — Бурятияның камгалакчылары.

«Бистер, Тываның аныяк салгалы...»

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Аныяк назын – күзелдерниң болгаш идегелдерниң, амыдыралдың оруун дилээриниң, боттарының солун эгелээшкиннери биле делегейни кайгадып, оларны боттандыраары биле дидим хөдөлүриниң үези-дир. Ол үе силерниң амыдыралыңарның чырык арыны болзун! деп йөрээл сөстөр биле Лидия Шуртуевна чугаазын дооскан.

Ооң соонда эки өөредилгелиг болгаш хөй-ниити ажылынга идепкейлиг бөлүк студентилер ТР-ниң Чазааның дипломнарын болгаш акша шаңналдарын Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижиговичиниң холундан алыр аргалыг болганнар. Ындыг аас-кежиктиг студентилерге Москваның күрүнениң даг институтунун студентизи Алдын-Херел Натпит-оолду, Санкт-Петербургтун күрүнениң экономика болгаш саң-хөө университетиниң студентизи Шораана Кууларны, Байкалдың күрүнениң экономика болгаш хоойлу-дүрүм университетиниң студентизи Алла Анай-оолду (Иркутск), Алтайның күрүнениң медицина академиязының студентизи Анита Чаж-оолду (Барнаул), Россияның күрүнениң социал университетиниң Красноярск

хоорайда филиалының студентизи Марина Биче-оолду, Сибирьниң саң-хөө болгаш банк херектериниң институтунун студентизи Артыш Иргитти (Новосибирск), Чөөн-Сибирьниң күрүнениң култура болгаш уран чүүл академиязының студентизи Анжела Хертекти (Улан-Удэ), Хакасияның күрүне университетиниң студентизи Александр Ондарны (Абакан), Уралдың күрүнениң юридиктиг академиязының студентизи Максим Оюуну (Екатеринбург), Саратовтун күрүнениң хоойлудүрүм академиязының студентизи Шыдар Монгушту дээш, өскелерни-даа хамаарыштырар.

2006 чылда эң эки ажылдыг болган Иркутск, Улан-Удэ хоорайларда тыва студентилерниң землячестволарына ТР-ниң Чазааның дипломнарын болгаш акша шаңналдарын база тывыскаан. Кемерово хоорайның күрүнениң медицина академиязының бо чылгы доозукчузу Күдөр Монгушка эки өөредилгези дээш ук өөредилгелериниң болгаш ТР-ниң Чазааның удуртулгазы өөрүп четтиришкини илереткен.

ТР-ниң Чазаанга, ооң Даргазы Шериг-оол Дизижигович Ооржакка, эртем, өөредилге черлериниң болгаш аныяктар херек-

териниң талазы-биле сайыт Лидия Шуртуевна Ондарга база Кызыл хоорайның спорт болгаш аныяктар херектериниң талазы-биле комитетиниң даргазы Кызыл Калдарович Кууларга доктаамал дузалары болгаш сагыш човаашкынарны дээш бүгү землячестволарның өмүнээзинден өөрүп четтиргенин Москва хоорайның студентилериниң землячествозунун президентизи Ролан Ооржак илереткен.

Ооң соонда студентилерниң боттарының күжү-биле белеткээн солун концерт болган. Соңгаарда хоорайларда өөренип турар студент эштеринге бир дугаар байыр чедиришкенин Тываның күрүне университетиниң «Амырга-Моос» ансамбли кылып, боттарының ырыларын, сыгыт-хөөмейин күүсеткеннер. Студентилерниң фестивалы июль 30-де Тываның хөгжүм-шии театрына «Мисс Альма-Матер» деп чараш кыстар конкурсу-биле доозулган. Аңаа Красноярскиниң юридиктиг техникумунун Кызылда филиалының студентизи Радмила Күжүгет тиилекчи болган.

Юрий КӨК-ООЛ.

В. Савиныхтың тырттырган чуруу.

Тышдекчилер илерээн

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Оларга кубоктар, дипломнар, медальдар болгаш өртектиг шаңналдарны (телевизор, DVD, электрилг суугу, хөгжүмнүг төп) тывыскаан. Оон аңгыда хевир аайы-биле 1-3-кү черлерни ээлээн командаларны база киржикчилерни шаңнаан.

Азия кубогу дээш делегей чергелиг маргылдаа-биле чергелештир Сибирь регионунун камгалакчыларының аразынга шак-ла ыңдыг маргылдаалар база болган. Аңаа бистиң кожоларывыс Бурят республиканың камгалакчылары тергидээн. Ийги-үшкү черлерни Читаның база Томскиниң камгалакчылары ээлээн.

Бойдустун чайгаар болган айыыл-халаптарынга болгаш сөөлгү чүс чылда кода-хоорайларга бо-ла болу бээр ондактыг байдалдарның уржуктарын чайладыр, кижилерниң амы-тынын камгалаар, оларга дуза чедирер со-

рулга-биле Россияның Онза байдалдар яамызы 15 чыл бурунгаар тургустунган. Маргылдааларга камгалакчыларның шалыпкын күүседип турган онаалдалары оларның хүн бүрүде кылып турар ажылы. Оларның арга-мергежилин бедидериниң тускай өөредилгелери удаа-дараа эртип турар. Ынчалзажок мындыг маргылдаалар камгалакчыларның профессионал өзүлдезинге канчаардаа аажок улуг салдарны чедирип турар дээрзин Онза байдалдар яамызының дилеп-тывар албанының эргелел начальниги С.Г. Мингалиев демдеглеп айткан. Ол ышкаш Азия кубогу дээш камгалакчылар маргылдаазын бедик деңгелге эрттиреринге дузалаан тус черниң камгалакчыларына, удуртулгазынга өөрүп четтиришкенин илереткен.

Бистиң корр.

В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Владимировка (Арыг-Бажы) суур 100 харлаан юбилейин демдеглээн

ХӨГЖҮЛДЕ ДЭЭШ БИР ДЕМ-БҮЛЕ

Суурнун төөгүзү

Долгандыр тоолда дег каас-чараш бойдус чурумалдыг, аргаарыглыг даглар-биле хүрээленген, чанында Сой-Бүрен хем агып бадып чыдар, арыг агаарлыг, тараалаң шөлдерлиг, көктүг-шыктыг, хүндүлээчел болгаш ажыл-ишчи чоннуг Танцы кожуунун Владимирова (Арыг-Бажы) сууру эрткен пятница, июль 28-тин хүнүнде, бодунун 100 харлаан юбилейин демдеглеп эрттирген. Тываның төөгүзүнден алгаш көөр болза, мындыг мугур 100 харлаанын демдеглээн суурлар кончуг ховар, найысылалывыс Кызыл хоорай безин 100 хар четпээн.

Танды-Тываның үндезин чурттакчы чонунун Арыг-Бажы деп адаары мал чайлагладыры черге баштайгы казанак бажыңнар 1905 чылда көстүп келген. Ол үеде Бээ кожуунун Амбын нояндан албан езузу-биле бо черге чурттаар чөпшээрелди алгаш, суурну үнде-

зилеп тудуп эгелээн чон – бистиң «староверлер» деп адаарывыс Бочкарев, Ерлин, Болтовский, Ленский, Огнев, Семишев, Соколов, Стародумов болгаш өскелериниң-даа өг-бүлелери болур. Суурну ынчан чер хемчээр ажыл кылып чорудуп турган Владимир деп орус омак-сөөктүг кижиге тураскаадып, «Владимировка» деп адаан.

Үндезин чурттакчылардан Владимировага эң баштай Соколов Албанчы деп кижиге турумчуп чурттай берген. Ооң соонда каш бажыңныг сууржугашка Тарма, Ензактарның өг-бүлелери көжүп келген. Чаңгыс-ла борбак, шоолуг узун-даа эвес кудумчуга сөөлүндө барып, В.И. Ленинниң адын тывыскаан.

Чаа үндезилеттинген сууржугаштын чону тараа тарыыр, мал-маган тудар, балыктаар, аңнаар-меңээр ажыл-агыйлыг. Өг-бүлө бүрүзү бажыңының чанында чер-шөлдерлиг болгаш аңаа картофель, ногаа аймаан тарып өстүрүп ап амыдырап турганнар.

Арыг-Бажы суму чагыргазының даргазы Е.Ч. Кечил-оол, ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В. Брокерт.

Суурнун хөгжүлдизинге кончуг улуг үлүг-хуузу Афanasий Григорьевич Рогалев кириген. Ол боду Пермь губерниязының Осинск районунга төрүттүнгеш, Тывага 1917 чылда келген. Владимировага Екатерина Власьева Огнева-биле өг-бүлө тудуп чурттай бергеш, ол 8 ажы-төлдү өстүрүп доруктурган. Тывага баштайгы чылдарында ол эрги чүдүлгениң чыышта-

рының идепкейлиг киржикчизи турза-даа, чылдар эрткен соонда, сөөлү барып ол чүдүлгезинден чон мурнунга ойталап турарын чарлааш, 1937 чылдың апрель 22-де, В.И. Ленинниң төрүтүнген хүнүнде, «Чаа орук» колхозун чон-биле бир деңге организастап тургускан. Колхоз даргазы кылдыр ол-ла чылын ажылдап киргеш, ону ол 1947 чылга чедир удуртуп-башкарган.

Ынчангы суурга турган 40 өрегең чүглө 13-ү колхозка кирген.

Колхозту удуртуп турар чылдарында ол П.И. Чичулин-биле кады Тывага бир-ле дугаар суг күжү-биле ажылдаар электри станциязын төлөвилеп тургускаш, ону амыдыралга боттандырып ажылдаткан. 1930 чылдарның ортан үезинде сууржугашка радиону дыңнап турар апарган.

Владимировкага 1940 чылдарга чедир садыг-наймаа деп чүве шуут чок, ыңдыг-даа болза, аш-чем, үлөтүр барааннарын моолдар, кыдаттар үргүлчү эккеп, далган-тараага, өлүк-кешке орнап алыр турган.

Ада-чурттун Улуг дайынының чылдарында суурнун чурттакчы чону фронтка эвээш эвес дузазын көргүскен: дүктүг кышкы тоннары, чылыг хол-хаптарны даарап, аш-чем барааннарын чыгыш, белек чыыр комиссияга дужаап турган.

1950 чылда «Чаа орук» совхозту «Жданов» кылдыр эде адаан. Карылгалыг колхозту С.К.-Х. Токаның курлавырда каадыры, Социалисттик күш-ажылдың Маадыры Александр Карамеевич Турген-оолду дарга-лаар кылдыр томуйлаан соонда, ол 3 чыл хуусаа дургузунда колхозту миллионер кылдыр хөгжүткен. Бода малга кышкы кажааларны Делгем-Чоога болгаш Баян-Сагаан деп черлерге туткулаан, суурдан ырак эвес Кургаг-Чоога деп черге сүт-бараан фермазынын тудуун кылып эгелээн.

1960 чылдарның эгезинде «Жданов» совхозту «Советтик Россия» кылдыр эде адааш, чоок-кавыда турар чурттакчылыг черлерниң бажыңнарын Владимировага көжүрүп эгелээн. «Каскал» деп черден чоннун чамдызын база ынчан көжүргөн.

1967 чылда «Советтик Россия» колхозун «Россия»

совхозу кылдыр эде адаан. Совхоз чүглө районга эвес, харын-даа республикага дээр дээн бай-шыырак совхозтарның бирээзи кылдыр санадып турган.

Совхозтун сайзыралы-биле бир деңге суур база делгемчип, хөгжүп олурган. 1960 чылда ийи каът Култура бажыңы, 1980 чылда ийи каът уруглар сады, а 1995 чылда үш каът школа ажылгалга кирген.

Чоокку чылдарда болган реформаларның салдары турза-даа, сумунун чурттакчы чону чаа үениң амыдыралынга чаңчыгып, болдунар шаа-биле чуртталгазын эки талазынче өскерттир дээш кызып ажылдап чоруур. Чыл келген тудум, хуу чоннун малының баш сааны өзүп-көвүдеп турар. Чоокку келир үеде хлеб быжыраар чер, аныяктар төвүн(идик септээр, чазаңыр цехтерлиг) ажыдарын суму чагырга даргазы Е.Ч. Кечил-оол планнап алган. 222 өрегең, 804 чурттакчылыг Владимирова суурнун моон ыңайгы хөгжүлдизинге өзүлдө точкалары кылдыр чогуу-на үстүнде черлерни ажыдары-биле эгелеп алгаш, оон ыңай кандыг хемчеглерни алырын үе аайы-биле сайгара бодап, башты ажылдадып, деңзигүрлөп көрүп тургаш ажылдаарын, планын тургузарын суму чагырга даргазы Елена Чоодуевна чугаалап орат.

(Уланчызы 8-ки арында).

КОММУНАЛДЫГ АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИ ДЭЭШ ТӨЛЕВИРНИ ЧОРУДАРЫНЫҢ ДҮРҮМҮ

Хереклекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада девискээр эргелели чурттакчы чонга 2006 чылдың май 23-те Россия Федерациязының Чазаа №307 «Хамаатыларга коммуналдыг ачы-дуза чедирилгезиниң дүрүмнери» доктаалды хүлээп алганын дыңнадып тур. Хоойлужудулга өскерилгени-биле бөгүн кижиниң бүрүзүгө кончуг чугула херектиг кол айтырылгаларга – коммуналдыг ачы-дуза чедирилгези дээш төлевир канчаар чоруттунар ужурулгул, кандыг таварылгаларда сугну, чырыкты, газты өжүрүп болурул, бир эвес чурттакчылар кезек үеде бажыңдан өскээр чоруттар болза, коммуналдыг ачы-дуза чедирилгези дээш төлевирни канчаар санаарыл, чогуур деңгелеге дүүшпес шынарлыг болгаш (азы) үзүктелишкенин ачы-дуза чедирилгези кылдынганда төлевир хемчээлиниң өскерли бээр байдалдарының дугайында, чурттакчылар оларның бажыңнарын эргелеп-башкарып турар организациялардан чүнү негеп болурул, а олар чурттакчылардан чүнү негээр эргелигил? – харыыларны берип тур.

1. Хей квартиралыг бажыңнарда оран-сава ээлери болгаш бажыңнар ээлери изиг, соок суг, электри энергиязы, газ, чылыг база бажыңче «кирген аксында» хоорзада салдынган саналга приборларынга дүүштүр суг чарыгдалы дээш төлевирни кылыр. Алдынган курлавырларның ниити чарыгдалын өнчү ээлериңиз аразына оларның боттарының тустус санаачыларының көргүскени саннарынга дүүштүр хуваар. Бир

эвес квартираларда ындыг приборлар салдынмаан чүве болза, шупту ажылглаттынган сугну, алдынган чылыгны төлекчилерге тустус кылдыр хуваар каар. Чылыгны – квартираның шөлүгө болгаш ажылгалдың норма-чижектеринге дүүштүр, суг болгаш канализация дээш төлевирни – квартира бүрүзүндө чурттап турар кижини санын барымдаалап тургаш хуваар.

2. Ачы-дуза чедирикчизи (эргелеп-башкарып турар орга-

низация) элээн каш таварылгаларда хереклекчиге баш бурунгаар бир ай хуусаалыг сагындырып кылгаш, коммуналдыг ачы-дуза чедирилгезин кызыгаарлап, азы шуут соксадып болур эргелерлиг. Чижээлээрге, бир эвес чаңгыс азы элээн каш ачы-дуза чедирилгелери дээш өрөзи чартык чылдан ажа берген болза, азы инженер четкилеринге бодунуң туразы-биле коштунуп алганда, азы чурттап турар оран-савазының техниктиг паспортунда чөпшээрээнинден артык күштүг электри херекселдерин ажылгап турар таварылгалар илерээнде, үстүндө хемчеглерни ажылгап болур. Чылыг хандырылганы, соок суг хандырылганы болгаш канализацияның ажылы дээш, ачы-дуза чедирилгезин түр үеде-даа доктаадыры хоруглуг.

3. Хереклекчинин беш хонуктан узун хуусаада бажыңыга турбас үезинде соок, изиг суг, канализация, электри энергиязы болгаш газ дээш төлевирниң үргүлчү эде саналгазын кылыр (бир эвес квартираларда саналга херекселдери чок болза). Ону кылырда бажыңыга эеп келгеш,

эргелеп-башкарып турар организацияга бир айдан орай эвес хуусаада бижимел билдиришкенин кириер, а организацияның талазындан эде санаашкынны беш хонук дургузунда кылган турар ужурулг. Билдиришкениге түр када бажыңыга турбаанын бадыткап турар документилерни кожар (чижээлээрге, сургакчылаашкын шынзылганының хоолгазы, эмчиге эмнедип турганының дугайында справка, аай-дедир чораан оруунуң билеттери болгаш о.ө.).

4. Изиг суг-биле хандырылганы. Изиг сугнуң үзүктелишкенин көрдүнгөн үези: бир ай дургузунда шупту каттышкаш 8 шак; 4 шак дургузунда чаңгыс катап; үрелишкенин үезинде – 24 шак; сугну хандыраарына көрдүнгөн норма-чижектен ажыр суг чок турган таварылгаларда шак бүрүзүндө үзүктелишкени дээш (саналгалыг үеде шупту каттышкаш) ай бүрүзүндө төлээр ужурулг түн хемчээл херекселдеринин көргүскенинге азы херекселдин норма-чижектеринге дүүштүр 0,15 хууга кызырлыр.

Изиг сугнуң хандырылганы кандыг-даа чылыг хандырыл-

газының системаларына 60 градус изигден эвээжес, 75 градус изигден ашпас турар ужурулг, көрдүнгөн хемчээлден ол-бо талаларыңче дүнеки үеде (23.00-6.00 шакка чедир) чүгле 5 градус өскерлип болурун чөпшээрээн. Көрдүнгөн тус хемчегден кайыдаа талазыңче ашкан 3 градус бүрүзү дээш-ле төлевир өртээшак бүрүзүндө 0,1 хууга эвээжээр; 40 градус изигден куду температуралыг сугну соок сугнуң таривиле-биле төлээр.

Чылыдылга. Үзүктелишкениге көрдүнгөн үе бир ай дургузунда 24 шак (шупту каттышкаш), чаңгыс катап 16 шактан ажыр эвес үеде; көрдүнгөн хемчегден ажыр үеде үзүктелишкени болу берзе, артык бир шак бүрүзү дээш-ле ай санында төлевирниң 0,15 хуузуң кызырар.

Коммунал ачы-дуза чедирилгези дээш тодаргай тайылбырны Хереклекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада девискээр эргелелинге кээп билип ап болур.

Л.КВИТНЫХ.

«Төгерики стол»

БИЛИГЛЕР БЕДИДЕРИ УЛАМЧЫЛАП, ТУРАР

Чай орту ашкан, ынчалза-даа ТР-ниң Чазааның чанында Тываның күрүнениң эде белеткел болгаш билиг бедидер институтунда ажыл кидин түлүк чоруп турар – билиглер бедидериниң курстары уламчылап турар. Институтка Тываның башкыларына Омск болгаш Барнаул хоорайлардан башкыларның курстары каш хонук бурунгаар доозулган. Солун лекцияларны Татьяна Георгиевна Кочина – Омскиниң күрүнениң немелде профессионал билиг өөредилге албан черинин педагогиктиг арга-дуржулга болгаш кадрлар аттестациязының салбырының эргелекчизи, Валентина Сергеевна Горбунова – РФ-тиң алдарлыг башкызы, педагогика болгаш психология институтунда кафедра методизи, Татьяна Марковна Госман – Алтай крайның өөредилге ажылдакчыларының билиин бедидер институтунуң башкызы олар номчааннар. Бо башкылар республикада бир дугаар кээп турар болгаш, Тываның башкыларының, номчаан курстарының утказының дугайында бодалдары-биле үлешкеннер.

Валентина Горбунова:

— Мээң лекцияларымның темазы — педагогиктиг төлөвилээшкенин теориязы болгаш технологиязы. Ол башкы кижиниң бүрүзүгө ажыктыг деп бодаар мен, чүге дизе, бөгүн күш-ажыл рыногунга өске специалист – оожум, чижилге тургузуп шыдаар болгаш харылзашкак адырларга билигил кижини херек. Бир эвес кулиария колледжизинин доозукчу бодунуң эртемнен ангыда экономиканы, садыг-лаашкынны, сервисти, менеджментини, компьютерни болгаш дылдарны билер болза, ындыг мергежилди кижини кайнаар-даа: туралаан-на офиске, ресторанта ажылга хүлээп алыр. Бир эвес ол харылзашкак эртемнерни билбес, айтырыгга херек шиитпирлерни тып шыдавас болза, оон ажыл тывары берге. Башкы уругну технологияларын билин-биле чөпсеглээр ужурулг, а оларның аразында харылзаа сонуургалга үндезилеттинер болза эки. Кады ажылдажылга уруг идепкейлиг чорукка доктаамал турарына дузалаар. Бистер оларның чажыттарына тыва башкыларны өөредип турдус.

Башкыларның айтырыглары кончуг хей болду. Бис кол кичээнгеи айтырыгже угланган анализ кылып өөрениринче угландыртывыс, оон ыңай башкы төлөвилели, социал төлөвилел деп чүл деп билишкенинге өөреттивис. Чүнү-даа болза баштай өөредип, оон соонда айтырар болза эки. Башкылар өөредилгениң шынарын башкарып, билигнин критерийлерин бодунга тодардып өөренип алыр ужурулгалар. Кижилерниң угаанынга чурум херек, ынчан өөреникчи биле башкының аразында, а ол ышкаш ниитилелде харылзаа боттары-ла нормаже кире бээр. Уруг хей айтырыглар салып турар болза, өөредилге чорудулгазынче эки хаара туттунган болур. Ол айтырыгларын шын салып, боданып өөренип турары ол-дур. Бис тезистиг бодаашкынны тургузарының чаңчылдарына өөредип турдус.

Татьяна Госман:

— Бистер бүгү онаалгаларны болгаш практикунарны башкылар боттарының дугайында боттары эки билип алзын дээш берип, эрттирип турдус. Бистин сорулгавыс башкыга дузалаары турган. Башкы кижиниң бүрүзү бодуну-биле ажылдаар эргелиг. Башкылар күш-ажылының чаа технологияларын бистин курстарга боттандырган. Дынаакчылар боттарының педагогиктиг ажыл-чорудулгазы кандыг турганынга: бодунга демдек кайда хөлүн эрттир эки салдынганынга, кайда чавызай бергенинге, оон ангыда кандыг удуртукчу мен дээрзинге үнелел бээр ужурулг турган. Үрөтүнчелдиг чугаага белен мен бе, шыдамык чорукту илередиш шыдаар мен бе дээр чижектиг айтырыгларны башкы бүрүзү бодунга салып ужурулг. Келир үениң башкызы фасилитатор азы «уруг кайнаар көрүп турар-дыр, ынаар көрүп турар кижини» болур ужурулг. Башкы кижини ол ышкаш валеология (өөреникчи бодунуң кадыын канчаар камгалаарын билер кылдыр), психология, төлөвилээшкени (дидактикага), социология, менеджмент талазы-биле специалист болур ужурулг. Оон кадында, ол бодунуң эртемни – химияны, физиканы азы математиканы кончуг эки билер турары албан.

Татьяна Кочина:

— Профессионал педагогиктиг конкурстар – мээң мергежилм. 2001 чылдан эгелээш, «Россияның чылдың эки башкызы», «Россияның эки школазы», «Өөредилгениң лидери» деп конкурстарны эрттирип тур бис. Чылдың-на ында конкурстарны организаставышаан, номинантылар-биле беседаларны чорудуп, оларның тирилелгелеринге дузалаары чаңчылывыс апарган. Бистин сорулгавыс – школага, өөредилгеге, башкыга ниитилелдин хамаарылгазын өскертири, амгы башкының эки омур-хевирин тургузары, башкыларның үрөтүнчелдиг арга-дуржулганын илередири болур.

Чуртта сөөлгү чылдарда башкы кижиниң социал эрге-байдалы дыка баксыраан болгаш, олар эки омур-хевирни алырынга дузалаар ужурулг бис. Бо айтырыгга күрүнениң талазындан көктүг, төлөп чок хамаарылга башкы кижиге ниитилелде хамаарылга ындыг-ла кончуг эки эвес болу бергенинге идиг берген.

Бис боттарывыстың дуржулгавысты тайылбырлап бижи, төлөвилелдер тургузуп, азы өскээр чугаалаарга, башкының бодунуң ажылының анализин кылып өөренип турдус.

Валентина Горбунова:

— Тыва дынаакчылар боттарының билбес чүүлдерин айтыраарындан ыяптазы-биле биске таарышты. Барыын чүкте девискээрлериниң чамдык башкыларына хамааржыр бодун тогунар чүве мында чок-тур. Силерниң башкыларыңар боттарын долгандыр айтырыгларны эки көрүп, экология, ук-салгал болгаш боттарының чидирип эгелээни национал мөзү-бүдүш, сүлдө-сүзүктүг үнелиг чүүлдериниң дугайында айтырыгларны чөптүг тургузуп турар. Оларны националдар аразында бодунуң чонунуң эки чүүлдерин кадагалап арттыраарының айтырыглары сагыш човадып турарын билдирис. Бо талазы-биле бисти Чадаананың башкыларының ханы болгаш бодамчалыг айтырыглары кончуг сонугратты.

Татьяна Госман:

— Бистин курстарывыс үзүлбейн уламчылаар болза эки. Үнүшкүнүг курстарны, эртем-практиктиг конференцияларны чер-черлерде башкылар-даа, бистер-даа деткип турар бис. Бистер ышкаш чаңгыс үзел-бодалдыглар көвүдээр ужурулг. Шак мындыг курстарга башкылар боттарының чедишкенин-биле үлөжир, өскелерге ону дамчыдар аргалыг болур ужурулг.

Татьяна Кочина:

— Тыва биле өске девискээрлерниң башкыларының аразында улуг ылгал чок-тур. Оларны колдуунда чаңгыс ол-ла айтырыглар дүвүредип турар. Башкыларны хайгаарап тургаш, бир мындыг чүүлү эскердим. Силерниң башкыларыңар боттарын бир-ле болза, чедир үнелевейн, бир-ле болза, хөлүн эрттир үнелеп турардыр. Мен бичини кижини-дир мен, менден чүү-даа хамаарышпас, мээң үзел-бодалымны кым-даа айтырбас дээр чижектиг бодунуң ролун бичеледир багай чаңчылдар бардыр, ынчалза-даа бодун кончуг кижиге демейлээрлерни база чок деп болбас.

Өөреникчи санынга башкы бүрүзүнүң тускай ажыл методиказы турар ужурулг.

«Төгерики столду»

Маргарита ИРГИТ организастаан.

Үлүгдиг болгаш яла БОДУНУҢ КАРМАНЫНДАН ДУЗАЛААН

Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазының даргазы С.О. Салчак тус чернин бюджетинге он хире муң рубльди бир айның дургузунда бодунуң карманындан эгидер хүлээлгелиг.

Тываның дагылы булуңунуң кол даргазы кожуунуң курлавыр фондузунуң акша-хөреңгилерин туралааны-биле ажылгап, оон чединмес чурттакчыларга материалдыг дузаны көргүзүп, спортчу маргылдааларны эрттиреринге акша-төгерикти үндүрүп берип келген. Ол дээрже Россия Федерациязының Бюджет кодекзинин 81 чүүлүнүн хажыдышыкыны болур. Ук чүүлде айтып турары-биле алырга, тус чер бот-башкарылга органының курлавыр фондуларын бюджеттин чарыгдал кезээнге хевирлеп тургузар болгаш оларны көрдүмдээр чарыгдалдарга: үрелишкени-кылышкын ажылдарын чорударына, бойдустуң хай-халаптарының база онза байдалдарның уруктарын чайладырына көрүп каан. Курлавыр фондуларын чарыгдарының Чурумун РФ-тиң Чазааның, субъектинин күөскечи эрге-чагырга органының азы тус черниң бот-башкарылга органының нормативтиг эрге-хоойлу актылары-биле доктаадыр. РФ-тиң Бюджет кодекзинин 6 чүүлү-биле алырга, курлавыр фондузун амы-хууда эрге-ажыктарны, а материалдыг дуза ындыг эрге-ажыктарга хамааржыр, хандыраарына ажылгатынмас, а тус чер бот-башкарылганың сорулгаларын болгаш хүлээлгелерин күөсидеринге ажылгатынар ужурулг.

Курлавыр фондузунуң акша-хөреңгилерин көрдүнгөн сорулгаларга ажылгавааны муниципалдыг районнуң чурттакчыларының эрге-ажыктарын үрөп турар. Кожуун прокурору Альберт Соян судче кожуун чагыргазының даргазының айтыышкыннарын хоойлуга дүүшпес болгаш күш чок деп санаарының дугайында билдиришкенин кириген. Суд хуралына күрүнө буруудадыкчызы бюджет хоойлужудулгазының хажыдышыкынарының фактызы хайгаарал хыналданың үезинде илерээнин тайылбырлааш, прокурорунуң билдиришкенин деткээн. Мөңгүн-Тайганың район суду база ону хандырган: кожуунуң даргазы хамаатыларга материалдыг дуза кылдыр үндүрүп бергени бүгү түнү бодунуң карманындан эгидер. Хамаатыларга дузалаар дизе, ол тускай дүрүмнү ажайдап кылыр болгаш бадылаар, аңаа кожуунуң чединмес чурттакчыларына материалдыг дуза үндүрүп бээриниң дугайында «хостуг статьяны» көргөн турар ужурулуун чагырыкчы судка билип алган.

Светлана ООРЖАК,

Мөңгүн-Тайга кожуунуң прокурорунуң оралакчызы.

Тес-Хем кожууннун Устүц-Шынаа сумузунда

Көктүг-шыктыг Кара-Хөл деп чайлаглар Тывада эвээш эвес. Ылаңгыя Бай-Тайганың Кара-Хөлүн солун-сеткүүлге бо-ла чырыткан, ооң ажыл-ишчи чонунуң дугайында материалдарны номчуп турар болгай бис.

А машина-балгат хамаанчок, аъттыг барып чедери безин берге, Таңды сынының кырында чаптылган бо каас-чараш оранывысты база Кара-Хөл дээр. Ол — Тес-Хем кожууннун Устүц-Шынаа сумузунуң малчыннарының чайлаа-дыр.

Ам ооң-биле каксы-даа болза таныжып көрээли, хүндүлүг номчукчу.

Устүц-шынааларның бо чайлаа, шынап-ла, оларның сеткил-сагыжында мөңгези-биле каңналган деп чугаалап болур. Та каш-каш салгалдың кижилери аңаа чурттаан, а чай келир-ле — амга чедир Кара-Хөлүнче олар девиржиң чедер бээрлер.

— Устүц-Шынааның чоодулары шуут кара кайгамчык чон болчук: Кара-Хөлче көжүп ажар үези келирге, кавайлыг уруун безин каапкаш чоруптар чыгыы улус болду — деп, аңаа аалчы бооп келген бир кижиге чугаалап олурган дээрзи, шынап-ла, шынга дүүшек болдур ийин.

Республика наадымы болур мурнунда кожууннарга, сумуларга тус черниң ажыл-ишчилериниң маевкаларын эрттирип, аңаа чедиишкиннерни демдегеп, сорулгаларны тодарадыр турганын утпаан бис. Ам-даа ындыг байыр-лалдар эртип турар. Ынчалзажок, ажыл-ишти түңнээ чан-чаа байыр-лалдарны чон чогаадып, тургузуп, аңаа идепкейлиг киржиң турар апарганы база солун болуру чугаажок. Аңаа база бир чижек кылдыр дараазында чүүлдү номчукчуларга сонургадыр бодаан бис.

Эрткен үелерде ышкаш, кол-

хотзарның, совхозтарның хову сыңмас оъттап чоруур хөй малы ам кайда боор — оларның хөй кезини хуужуттунган, а ажыл-ишчи малчын арааттар малын боттары өстүрүп, ооң бүгү шүүделин боттарыңа алган эрестиг ажилдап чоруур-дыр.

Устүц-Шынаа сумузунуң удуртулгазы, ында «Улар» МУБ-тун дирекциясы Кара-Хөлге чайлаглап турар малчыннарының культурулг дыштанылганын организастаар талазы-биле хемчеглерни чугаалажып көргөш, ол хемчеглерни эрттиреринге малчыннарың боттарын кириштирерин дугурушкан. Ылаңгыя чай санында-ла «Чайлаг байырлалын» эрттирер деп шийтирилээн.

Баштай-ла ону эрттирер хүндүлүг эрге сумунуң шыырак мөгелериниң бирээзи чораан Дываа Айыжыевич болгаш сумунуң баштайгы маадыр иелериниң бирээзи Донма Аңчыевна Давааларның ажы-төлүңге онаашкан.

Ада-иезиниң чырыткылыг адынга тураскааткан «Чайлаг байырлалын» эрттирери-биле Пушкин Дывааевичиге (эң улуу ол) удурткан комиссияны тургускаш, шалыпкыны-биле хөдөлип кирип-кеннер.

Бо-ла болгай, Кара-Хөл! Чайлагларда өглер ак-ак мөөгүлөр

КАРА-ХӨЛГЕ

ышкаш көстүр. Хөлдүн ол-бо талаларында хой, өшкү чаптылып оъттаан.

Байырлалдың программазында: байырлыг ажыдыышкын, концерт, аныяк 36, 50 хардан өрү болгаш 5-8 харлыг мөгелерниң хүрежи, аът чарыжы, чадаг чарыш, хол бөмбүүңге маргылдаа, улуг назылыгларга шайлаашкын, шилчип чоруур кубокту дамчыдары.

Байырлыг ажыдыышкын соонда чарыш аъттарын салып үндүрер черинче чоруткан, мөгелерни чыскааган, хол бөмбүкчүлериниң командаларының капитаннары маргылдаага беленин илеткээн.

Чайлаг байырлалы эгелээн. Эң чаптанчыг, чараш көрүштүг чүүл — 5-8 харлыг мөгелерниң хүрежи. Олар торгудан даарап кылган содактарлыг, девип турда шуут кайгамчык чараш: холдарын өрү көдүргөш, буттарын таваар салгылаарга, ээгилири шаарарып кээр — шаандагы мөгелер-даа сагышка кирер. Ол мөгелерден бирги черни республиканың хоочун мөгези Сүктөр Шиметтин оглунуң оглу Сүктөр Доржат 8 харлыг 10 ажыг эштерин чииги-биле октагылааш, тиилекчи болуп, чемпионнуң кожаазы, бирги черниң диплому болгаш магнитофон-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерни Шораан Павуужап (Берт-Даг), Чимит Даваа ээлеп, өртектег белектер, хүндүлел би-

жиктер-биле шаңнаткылаан.

60 хар ашкан хоочун 17 мөгениң хүрежи байырлалдың киржикчилерин база аажок сонургаткан. Аңаа бирги черни Алдын-оол Чооду ээлээш, доозун сордурукчузун ап, чемпионнуң кожаазы-биле шаңнаткан. Ийиги черде — Көгел-оол Чурукпан. Ооң шаңналы чадыг болган. Владимир Монгал үшкү черни ээлээш, электрилиг хөнек-биле шаңнаткан.

Чоннуң кичээнгейин хаара туткан солун маргылдааларның бирээзи — аът чарыжы болган. Он ажыг аъттарның аразындан чүгле кожуунда эвес, а республикага сураглыг чылгы-чыларның бирээзи чораан, ам хүндүлүг дыштанылгада Очур-оол Оюнович Сандың-оолдун кара ады бир дугаарында кээп, ооң мунукчузу чемпион кожаазын, бирги чергениң дипломун ап, чем изидер электрилиг суугуу-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерни Олег Билчирниң ала ады болгаш Байлак Аравааның доруг ады ээлээн.

Хол бөмбүкчүлериниң 4 командазы: У-Шынааның 2, Сарыг-Септин болгаш Кызылдың 1-1 командалары ойнаан. Сарыг-Септен, Кызылдан келген командалар (төрөлдер командалары) байырлал киржикчилериниң макталын чаалап ап, эрестиг ойнаадаа, ү-шынаажыларга уттурган. «Улар» МУБ-тун директору Владимир Доктуут бодунуң суурунун командазын баштап, кады ойнап тургаш, бирги черни ээлээш, акша шаңналынга төлөпиг болган.

Кыс улустуң чадаг чарыжыңа Дамырак Багай-оол бирги черни ээлээш, бичежек суугу-биле, а Айлаң Чаткар, Руслана Борбай-оол олар люстра, ханага азар шак-биле тус-тузунда шаңнатканнар.

Оолдар аразыңа чадаг чарышка бирги черни Шораан Өдекпен ээлээш, чадыг, чемпион лентазы-биле, ийиги черни Али Намзырай ээлээш, чадыг-биле, дараазында черни Омар Ямаранза ээлеп, хол шагы-биле шаңнаткан.

Эң эки дериттинген, эки аш-чемниг одаг дээш конкурс хевирлиг маргылдаага Иранда болгаш Пушкин Давааларның одаа тиилекчи болуп, шаңналын улуг уруу Радага дамчыдып берген.

Эң солун маргылдааларның бирээзи — аныяк 36 мөгениң хүрежи болган. Кара-Хөлдөн, Хөл-Өөжүндөн, Кызылдан, Каа-Хем кожуундан, Самагалдайдан мөгелер аңаа кээп, күжүн шенешкеннер.

— Бо хире берге арт-сынны ажып кээп, кожуунда бир дугаар эртип турар «Чайлаг байырлалын»

Улусчу шеверниң 75 харлааныңа

ЧОГААДЫКЧЫ, ТООЛЗУТ

Ынчангаш бо чогаадыкчы нарын херек ооң сагыш-сеткилинден бердинген, бүгү назынында кылыр ажыл-чорудулгазы болган. Уран чурулга, сиилбирлел, чазанылга талазы-биле мергежилди чедип алыр дээш эвээш эвес үе-шакты чарыгдан, улуг күжүн үндүргөн, төккөн дери халбас барбаан. Даш чонары, чазаныры дээрге тыва улустуң буруңгу уран чүүлү болганда, ооң төөгүзүн, культуразын, чаңчылдарын, езулалдарын ханы өөренип алыры, тываларның амгы амыдырал-чуртталгазын эки билири кончуг чугула, ынчан ханы

уткалыг, амыдыралчы чогаалдарны кылып болур деп Көгел Саая чугаалаар. Мооң түңнелинде ооң кылган ажилдарын чон магадап көөр, мактаар.

Дыка хөй тыва шеверлер чонар-даштан азырал болгаш черлик дириг амытаннарның дүрзүлерин чазап турар, оларны сиилбирлеп кылганы бир хепке куткан ышкаш чаңгыс аай эвес. Көгел Мижитеевичниң чогаалдары өскелерден шуут ылгалдыг, дириг амытаннарның аажы-чаңын, тургузуун, иштики сагыш-сеткилин, шимчээшкенин бир онзагай овор-хевирлиг, аян-шинчилиг, чогаадыкчы тоолзуг бодалдар сиңген болур. Кижиниң амыдыралын, ажыл-ижин көргүскөн эвээш эвес ажилдарны ол тургускан. Оларның чамдызын бо солунда парлаан чуруктардан көөрге тодаргай. Сөөлгү чыл-

дарда улусчу шевер улуг хемчээлдиг ажилдарны кылырынче шилчээ. Кызыл хоорайның Арат шөлүндө чараш фонтанның төлөвилелин кылырынга, тударыңа ол үлүүн база кириген. Бай-Тайганың Кызыл-Даг суурже баар орукта «Ангор өшкүнү». Бел-Аржаанында «Бурганны», «Тени» Чаа

Бай-Тайганың Көп-Сөөктү даш чонар улусчу уран шеверлерниң чуртту деп шаандан бээр адаары чон ортузунда шагда-ла алдаржый берген. Шынап-ла, амыдыралда ол ат бадыкаттынган. Россияның болгаш Тываның чурукчулар эвилелдериниң кижигүннериниң саны мында он ажып турар. Россияның Репин аттыг Күрүне шаңналын үш шеверге тывыскан. Тываның Күрүне шаңналынга төлөпиг болганнар, Россияның алдарлыг чурукчузу, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы атты алганнар хөй. «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда дөрт шеверниң ады кирген. Кайгамчыктыг улусчу шевер Коштай оглу Тойбу-Хаага Тываның Улустуң чурукчузу бедик атты тывыскан.

Бүгүдөгү билдингир ол кончуг ат-алдарлыг шеверлерниң бирээзинге Көгел Мижитеевич Саая хамааржыр.

Саая аныянда-ла чаңгыс чер-чурттуглары улусчу шевер хоочун өгбелериниң ачызында чонар-даштан янзы-бүрү черлик база

азырал дириг амытаннарның дүрзүлерин чазарыңа, ыяштан, хөмдөн дериг-херекселдерни кылырынга хандыкшый берген.

«ЧАЙЛАГ БАЙЫРЛАЛЫ»

көөрү-биле келген кижилер хүрешке киришпеске кайын болур ийик. Чүгүл киржир эвес, а тиелелгеже чүткүр болгай — деп, аныяк мөгелер чугаалаар болдулар.

Элдепсиниг, улуг сонургал-биле бо хүрешти көрүп олурдум. Республика найысылалында-даа эрткен хүрештерни көөрге, колдуунда-ла шоолуг хөдөлбөс (октадыптарын сестир хевирлиг) боор чорду ийин. А мында ындыг

танылгазынга база бир солун хемчеглерниң бирээзи ол болганы чугаажок. Аңаа ылаңгыя аныяктар улуг сонургалдыын көргүзүп, спортчу маргылдааларга кончуг иделкейлиг киришкенин маңаа сеткил ханыышкын-биле демдеглээр бодаан мен.

Өске маргылдаалар ам-даа уламчылап турда, директор-биле ужуражып, үстүү-шынаажылар-ның ажил-ижиниң дугайын, чай-

хууда чоннуң малы-дыр.

Хелде малчыннарывыс Шо-раан Өдекпен, Мergen Күнзекпен, Март-оол Салдый-оол, Шивээлиг-Хемде малчыннарывыс Орлан Хунакаа олар даанган ажилынга кызымак чоруу-биле макталдыг ажилдап чорлар.

Ам чүү боор — чайгы магальг хуннер доостурунче чоокшулап орап болгай. А удавас мал чени-ниң белеткели эгелээр. Баштай-ла Байлаңай Кочаннайың, Радион Чоодунун, Седип-оол Соянның сизген кестирер үш трактору сизген кезилдезин Сарыг-Талга эгелээр. Ооң соонда-ла ажил уламчылап чоруй баар. Колхоз, совхозтар үзүнде ышкаш, «мал чени төнер деп тур, сизгенден чүдүрүп чорудуп бериңер» — дээр малчыннар ам чок — кижилер бүрүзү малынга чеже хире мал чени негеттинерил — боду ол хирени белеткеп алыр — ам үениң негелдези ындыг.

Ооң-биле чергелештир, кыш-

ларга өөрүп четтиришкенин сестерин сөнневишаан, келир чылын ол байырлалды эрттирериниң шилчир кубогун хоочун, эрес-кежээ малчыннар Мальшов Каажыкович, Сииренмаа Ойду-овна Доктууттарның өг-бүлезинге дамчыткан.

«Чайлаг байырлалында» чалаткан хоочуннар: кады төрзөн угбашкылар: 80 ажыг харлыг эне Диизеңмаа, ооң дуңмалары Тамаа, Сииреңмаа, Эрзинден келген улуг угбазы Севилбаа (Чуртуу), Кызылдан Тамара Ховалыг оларга тустуунда белектерни тывыскааш, шайладып, оларның солун чугаа-зын дыңнаан.

Давааларның дуңмалары: Орлан, Владимир, Николай, Римма, Майя, Май-оол, Вячеслав, Наташа, улуг угбазының уруглары Сайлык, Радик болгаш оон-даа өскелер аңаа иделкейлиг киржип, эки

амыр-дыжын харамнанмас бөдүүн ишчилерниң омур-хевирин каракка чайгаар-ла чуруттунуп кээр. Олар — көдээниң ишчилери, эгээртинмес аш-чемнин, бүгү-ле чиг эттиң бүдүрүкчүлери, ээлери-дир. Ындыгларга чону чоргаар-ланыр, хүндүлээр.

Чайлаг байырлалында киржип чорааш, өскөн-төрзөн черимниң чонунга чоргаарланып, дараазындагы одуругларны оларга бараалгаттым:

Өшкү, хойлар, инек, чылгы
Өөр-өөр болган ойттап чоруур
Өзен-Аксы чайлаавыс дөө —
Өглеривис аңаа чайлаар.

Артыы-Эзим — Астыр чайлаан
Ажы-төлү ээлеп чор боор
Оюу болгаш Очур күдээ
Олут орбас кезээкейлер.

Мальшов болгаш Сиирең чегей
Малы дээнде, амыр-дыш чок
Ажы-төлүн эвилелдээш,
Арбын малын өстүрүп чор.

Сүрүң-оол-даа, Чечени-даа
Сүрүг малын өстүргештиң
Алдар-аттыг малчыннар бооп
Аравыста чурттап чорлар.

Кара-Хөлдүн малчыннары
Кайгамчык-ла эрес силер
Салгалыңар адын сыкпайн
Чараш, чаагай чурттанар-ла.
Маадыр-оол КАЛЧАН,
журналист, Тыва Республи-
каның алдарлыг ажилдак-
чызы.

ЧУРУКТАРДА: чарыш аът-тары парадта; хоочун малчын Сииренмаа Ойдуповна Доктуут келир чылдың «Чайлаг байыр-лалында» эрттирериниң кубогу-биле; бичии мөгелер хүреш мурнунда; байырлалга чалаткан хоочуннар.
Авторнуң тырттырган чурук-тары.

эвес: ногаан хевис дег ойттуң кырында чалыы назынның кидин түлүк үзүнде аныяк оолдар күжүн чонга көргүзүп, ачыр-дачыр тутчуп, ужура ужура, девири девири турда, көөрге денди чараш, чоргааранчыг-даа.

Каш онаг эрткен. Сөөлгү салыгының ийи мөгези арткан. Айдаш Борбай-оол шүүлгеш, хеп чуур машина, чемпион кожаазы, бирги чергениң диплому-биле шаңнаткан. Байырлалга киржири-биле Кызылдан чалаткан хоочун Тамара Ховалыг деткички болуп, өг-бүлезиниң мурнундан 400 рубльди аңаа тывыскаан.

Ийиги, үшкү черлерни Николай Сүктер (ооң оглу Доржат Сүктер бичии мөгелер аразында шүүлген болгай), Шолбан Мөңгө ээлээш, доозун сордурукчузу, магнитофон-биле тус-тузунда шаңнатканнар.

«Чайлаг байырлалы» доозулган. Кара-Хөлдө чайлаглап турар малчыннарының культуруг дыш-

лаглаашкынның байдалының дугайын со-нуургаан мен.

— Кара-Хөл — шынап-ла, Ү-Шынааның малчыннарының кайы-шагдан бээр кол чай-лаа аларганын билер силер. Улустуң баш-так аяны-биле чугаа-лажып турары ышкаш, кандыг-даа доктор-моондак турза, олар Кара-Хөлүнче, чүгүл Кара-Хөлүнче аъттыг-даа, чадаг-даа, хонуп-дүжүп-даа чорааш, чедип кээрлер. Көрү-нер даан, мындыг чараш-чаагай бойдус-чурумалдыг чайлаанга келбейн, кайнаар баар боор! — дээш, аныяк директор Владимир Дондуп уламчылады: — Мурнунда маңаа хөй-ле мал турган. Ам өшкүлеривис Кара-Хөлдө, Шивээлинде чайлаглап турар. А мында колдуунда-ла

тагларны кышка белеткээр ажил-дар база эгелээр болгай — дээш, аныяк директор чугаазын доосту.

«Чайлаг байырлалында» баштайгы эрттирикчилери Иранда болгаш Пушкин Даваалар түңнелди үндүрүп тура, Кара-Хөлдүн малчыннарынга, келген аалчы-

ажылдаанын маңаа демдеглээр өөрүнчүг.

Байырлал онзагай, солун кылдыр эрткен. Арагалаашкын, чурум үрээшкени болбаан.

Малчыннар. Бо сөстү адаптар-га-ла ажил-ижин мал-биле хол-баан эрес-дидим, тура-соруктуг,

БОДАЛДАР СИНДГЕН

Оваада (Бай-Тайганы дагыыр оваа) «Сынын» болгаш өске-даа черлерден ажилдарны кылганын чок мактаар.

Көгел Саая эрткен чүс чылдың алдан чылдарындан бээр чонар-даштан сиилбирлеп тургаш кылган чогаалдарын делегей, Бүгү-эвилел, Бүгү-россия чергелиг янзы-бүрү делгелгелерге хөй катап кириштирген, оларны сураглыг уран шеверлер, чон сонургал көргөш, тыва мастерниң ажилдарында бекит үнелелди берген. Ынчалдыр Көгел Мижитеевич Сааяның ады делегейге, чуртка, республикага алдаржаан. Улусчу шеверниң чогаалдарының ханы уткалыын бедии-биле үнелеп көргөш, Тыва Республиканың культуразының алдардыг ажилдакчызы хүндүлүг атты, Россияның Репин аттыг Күрүне шаңналын тывыскаан, Тываның «Шылгаңгай куш-ажыл дээш» деп медалы-биле шаңнаан. Ооң уран чурулга, сиил-бирлел уран чүүлүгө көскү чедишкени дээш «XX чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда улусчу шеверниң адын кириген.

Көгел Саая чүгүл даш чона-рынга мергежилдиг эвес, ыштан өг ыяжы, чуртталга бажыңының,

өгүнү, албан чериниң янзы-бүрү дериг-херекселдерин чазап, оларны хээлөп, угулзалап, будуур талазы-биле сурагжаан кижиниң бирээзи болур. Ол та чеже өг ыяжын, дериг-херекселдерни чазанын ам санаары берге. Кызыл-Дагның Тываның Улустуң артизи А.Салчак аттыг Культура бажыңыга кире бергеш, ооң каастал-газын магадап көөр силер, ол база улусчу шеверниң ажилы-дыр.

Көгел Мижитеевич бодунуң шевер мергежилин, арга-дуржул-газын аныяктарга дамчыдып бээри — тыва улустуң бурунгу уран чүүлүн моон соңгаар сайзы-радырынга улуг ужу-дузалыг

деп санап чоруур. Мону барым-даалап көргөш, хөй чылдарның дургузунда школачыларны, аныяктарны даш чонарынга, чазаны-рынга өөрөдип келгеш, дыка хөй салым-чаянныг кижилерни өөрөткен. Оларның иштинден ону салгаан эвээш эвес аныяктар республиканың ат-алдарлыг шеверлери болу берген. Ындыг-ларга Хүлөр-оол Сааяны, Валерий Ооржакты, Сергей Кочаанчы, Владимир Салчакты болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Сарыг шажынны непереди-ринге Көгел Саая хууда үлүүн кирип чоруурун мактаар херек.

Сарыг шажынның Көп-Сөөк хүрээнин катап тудар, дериир, каастаар, ооң ажилын чорудар эгелекчилерниң бирээзи ол болган. Ынчангаш Көп-Сөөк хүрээзи Тывага бир дугаар туттунган сарыг шажын хүрээзи болур, ооң иштиги болгаш даштыкы каасталгазын, шимелдезин улусчу шеверниң удуртулгазы-биле кончуг чараш, көрүштүг кылган. Бо хүрээге баргаш, чүдүп чорааннар ону эки билер. Көгел Саая хүрээниң кескиин болуп ажилдап турар, мында хуралдарны хураап өске-даа сарыг шажын езулалдарын эрттирип, кайыын-даа келген чүдүкчүлери хүлээп ап турар. Ынчангаш сарыг шажынның номналын непередиринге хүрээниң кирип турар үлүү биче эвес. Оон аңгыда хүрээ эм ойттарны ажы-лаар ажилды чорудуп турар.

Улусчу шевер Көгел Сааяның 75 харлаанынга тураскааткан ооң чогаалдарының делгелгезин Алдан-Маадыр аттыг Национал музейде ажиткан, ында сураглыг шеверниң музейниң фондузунда шыгжаттынып чыдар ажилдары-ның 72 шилиттингенин делгээш. Делгелге ажыдышкынынга киришкен юбилярның өөреникчизи даш чонар шевер, чурукчу, эртемден, ТР-ниң Үлөтпүр яамызының сайыды Валерий Ооржак, музей-ниң уран чүүл болгаш шажын кил-дизиниң эргелекчизи Александр Хертек, Чурукчулар бажыңының

директору Анна Кудоярова болгаш Тываның ат-алдарлыг чурукчулары, уран чүүл эртемниң талазы-биле специалистер Көгел Мижитеевичиниң сиилбирлеп кылган ажилдарының ханы утка-зынга, бекит шынарынга, ооң чогаалдыкчы бодалдарының делгеминге улуг үнелелди берген. Ол ышкаш мастерниң хөй-ниити ажи-лынга иделкейлиг киржилгезин мактаан.

Көгел Мижитеевичиниң назы-хары дөгү-даа берген болза, ооң чогаалдыкчы планнары, бодалдары улуг, олар бодарап, амыдыралга боттаныр-ла болзун!

Таан-оол ХЕРТЕК.

Василий Балчыи-оолдун тырт-тырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Мироновтун Тыва Республикага 2006 чылдың июль 15-18 хүннеринде кээп чораанының түңнелдериниң дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №925

2006 чылдың июль 15-18 хүннеринде Тыва Республикага Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Миронов баштаан албан езузунун делегацияны ажалычын албанның кээп чораан, делегацияның составына Тыва Республикадан сенаторлар Л.Б. Нарусова, С.В. Пугачев олар база кирген.

Кээп чораанының үезинде Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржак-биле, Улуг Хуралдың удуртулгазы-биле, депутат корпусу-биле, күүсекчи эрге-чагырга органның, тус чер бот-башкарылга органның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларын удуртукчулары-биле, хөй-ниитиниң, эртем болгаш чогаадыкчы интеллигенцияны, республиканың массалыг информация чепсектериниң төлээлери-биле ужуражылгаларны эрттирген. Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Мироновтун Россия Федерациясының Президентизиниң Сибирь Федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи А.В. Квашнин-биле ажалычын ужуражылгазы болуп эрткен. С.М. Миронов Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге, Россия Федерациясының Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республикада Кызылгара эргелигке, №3 республика эмнелгезинге, Тываның күрүнениң кадрлар эде белеткээр база билиин бедидер институтунга чедип, Кызыл хооранының тураскаалдыг черлери-биле танышкан.

2006 чылдың июль 17-де Кызыл – Курагино аразында демир-оруктун тудуунун база Элегесте кокстуг хөмүрдүш мөөң чыдымын шингээди алып төлөвилелдерин таныштырылгасы болуп эрткен, оон үезинде Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржак республиканың экономиктиг шыдал-шинээ-биле, курлавыр баазы-биле база республиканың инвестицияларга сонурганчыының деңгелин бедидеринге салдарлыг чылдагаан-барымдаалар-биле С.М. Мироновтун таныштырган. Төлөвилелдин шингээлдезин Россия Федерациясының Чазан чүүлдүзүнген. Республиканың демир-орукту кири тударын 2020 чылга чедир үеде Россия Федерациясының транспорт стратегиязы кылдыр көргөн. 2006 чылда федералдыг бюджетте төлөвилел ажалдарын эгелээринге 50 млн. рубль көрдүнген. Республиканың Чазан эрге-чагырганың болгаш бизнестин күрүнениң-хуунун эштежилгезиниң үнденинне россия болгаш кадагааты инвесторларның санал-оналдарын сайгарып көрүп турар. «Бүгү-делегейниң үлетпүр банкызы» ХАН стратегия инвестия партнери болуп турар. Демир-орукту тударының эргежок чугулазының экономиктиг үнденинне болгаш төлөвилелдин үре-түннелдиниң көргүзүлгелерин таныштырылга үезинде «Бүгү-делегейниң үлетпүр банкызы» ХАН-ның эргелекчизиниң оралакчызы А.А. Мельников таныштырган.

Тыва Республиканың Чазан Россия Федерациясының Инвестиция фондундан акша-хөреңгилерни үндүрүп бээр конкурстка киржири-биле үндэзилеп тайылбырлаан доку-

ментилерни кириген. Оларның сайгарылгазы 2006 чылдың август 8-те ведомстволар аразының инвестиция комиссиязына болуп эртер. С.М. Миронов федералдыг деңгелге төлөвилелдерни деткиринге беленин илереткен.

2006 чылдың июль 18-те Улусчу чогаадылга бажыңына Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Мироновтун Улуг Хуралдың депутаттары-биле, күүсекчи эрге-чагырга органның, тус чер бот-башкарылга органның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларын удуртукчулары-биле, республиканың хөй-ниитизиниң, эртем болгаш чогаадыкчы интеллигенцияны төлээлери-биле ужуражылгазы болуп эрткен.

Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Тыва Республиканың Чазак Аппарадының удуртукчузунун оралакчызы Н.А. Кадралиеваның Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Мироновтун Тыва Республикага 2006 чылдың июль 15-18 хүннеринде кээп чораанының түңнелдериниң дугайында информациязын кичээнгейге хүлээп алыр.

2. Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң албан-езу делегациязының Тыва Республикага келишкениниң программазының организастыг белеткелин болгаш күүселдезин Тыва Республиканың Чазаның Аппарады, республиканың яамылары болгаш ведомстволары чогуур деңгелге чорутканын демдеглээр.

3. Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң албан-езу делегациязының 2006 чылдың июль 15-18 хүннеринде республикага кээп чорааны-биле холбашкан хемчеглериниң саң-хөө чарыгдалдарының дугайында отчетту 2006 чылдың август 10-га чедир Тыва Республиканың Чазанга бадыладыры-биле киририн организастыг комитетке дагзыр.

4. Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В. Брокертке, Тыва Республиканың экономиктиг хөгжүлдө сайыды Г.Ф. Балакинага демир-орукту тудуры-биле база Элегесте кокстуг хөмүрдүш мөөң чыдымын ажалдап кылыры-биле Тыва Республикаже инвесторларны хаара тударының талазы-биле ажалды уламчылаарын дагзыр.

5. Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө яамызына, Тыва Республиканың Саң-хөө яамызына Россия Федерациясының Чазанче чорудары-биле дараазында саналдарны киририн дагзыр:

№122-ФЗ Федералдыг хоойлуга болгаш өске-даа федералдыг хоойлуларга дүүштүр акшаландырышкынын үндэзин-дөстөрүн дамчыдып бербишаан, федералдыг төп биле Россия Федерациясының субъектизиниң аразында эргелерни аңгылаарының болгаш немелде бүрүн эргелерни база федералдыг мандаттарны дамчыдып бээриниң дугайында;

бүдүрүлгелерге амгы үениң бедик технологияларын садып алырынга болгаш регионнарның «өзүлдө точкаларының» талазы-биле ажалычын туруштар тургузарынга федералдыг бюджеттен акша-хөреңгилерни үндүрүп бээр

риниң кезээнге бюджеттер аразының харылзааларын сайзыраңгайжыдарының дугайында;

субъектилерниң болгаш муниципалдыг тургузугларның хөгжүлдэзиниң стратегия планнаашкынының методиказының дугайында.

6. Мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдерни күүседириниң талазы-биле Тыва Республиканың сайыды С.Х. Монгушка Россия Федерациясының Чазанче чорудары-биле дөрт национал төлөвилелдерни акшаландыраарының болгаш күүседириниң принциптерин доктаадып турар Федералдыг хоойлуну ажалдап кылырының дугайында санал-оналды Тыва Республиканың Чазанга кирир.

7. Республиканың яамыларының болгаш ведомстволарының, Тыва Республиканың Чазак Аппарадының, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчуларына хемчеглерниң белеткелинге идеккейлиг киришкен харысалгалыг ажалдакчыларны яамыларының, ведомстволарының чарыгдал сметаларының күсели-биле шаңнап-мактаарын сүмелээр.

8. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар.

9. Бо доктаалды күүселдезинге контрольдү Тыва Республиканың Чазак Аппарадының экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдэзиниң эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-де №788 «Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязының үүрмектеп садыглаашкынын лицензиялаарының дугайында» доктаалына өскерилгени киририниң дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, № 921

Арага болгаш спирттиг продукцияның үүрмектеп садыглаашкынын таарыштыраарының база Тыва Республиканың девискээринге ажал-чорудулганын ук хевиринге лицензияны бээриниң адырынга Тыва Республиканың хоойлужудулгазын 1995 чылдың ноябрь 22-де №171-ФЗ «Этил спиртинин, алкогольдуң болгаш спирттиг продукцияның бүдүрүлгезинге болгаш саарылгазынга күрүнеден таарыштырылганың дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүрер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың июнь 21-де №788 «Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязының үүрмектеп садыглаашкынын лицензиялаарының дугайында» доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязының үүрмектеп садыглаашкынын лицензиялаарының Чурумунун 8.11 пунктун дараазында редакция-биле бээр:

«8.11. Лицензияларны бергени дээш, лицензияларны эде долдурганы, лицензияларны күштүг болур хуусаазын узатканы болгаш лицензияларны хоолгаларын бергени дээш чылдаларының түнүн республика бюджетинче кири санаар».

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Ооржак.

Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының ДОКТААЛДАРЫ

Мөңгүн-Тайга кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязына муниципалдыг тургузугнуң соңгүлдә комиссиязының бүрүн эргелерин онаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 17, №95/541-4

«Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр, Мөңгүн-Тайга кожунунун Төлээлекчилер хуралының кыйгырынынга үндэзилеп (2006 чылдың май 12-де №166 шийтир), Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Мөңгүн-Тайга кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Мөңгүн-Тайга кожунунун муниципалдыг тургузуунун соңгүлдә комиссиязының бүрүн эргелерин онаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының даргазы Ш.Ч. Монгуш.

Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының секретары Л.Ы. Кара-Сал.

Сүт-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составын немээр дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №95/542-4

Тыва Республиканың Төп соңгүлдә комиссиязының 2002 чылдың октябрь 21-де №126/621 «Сүт-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязын тургузарының дугайында» доктаалы-биле хевирлеп тургустунган Сүт-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составына томуйлаары-биле М.Ч. Донгактың кандидатуразының талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Сүт-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составына бадылаар эргелиг кижигун кылдыр 1966 чылда төрүттүнген, дээди эртемниң, Күрүнө албан чери – Россия Федерациясының Пенсия фондунун Сүт-Хөл кожунунда эргелелиниң кол специализи, Бүгү-россияның «Чангыс демир Россия» политиктиг партиядан депшиттирген Мая Чылбар-ооловна Донгакты томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Кызыл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составын немээр дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №95/543-4

Тыва Республиканың Төп соңгүлдә комиссиязының 2002 чылдың октябрь 21-де №126/613 «Кызыл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязын тургузарының дугайында»

да» доктаалы-биле хевирлеп тургустунган Кызыл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составына томуйлаары-биле П.О. Бады-Назынның кандидатуразының талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составына бадылаар эргелиг кижигун кылдыр 1946 чылда төрүттүнген, дээди эртемниң, Тыва Республиканың Чазаның Кызыл кожунун талазы-биле девискээр эргелелиниң удуртукчузу, «Россияны катап тургузары» политиктиг партиядан Тывада регионалдыг салбырындан депшиттирген Петр Оюнович Бады-Назынны томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Чаа-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составын немээр дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №95/544-4

Тыва Республиканың Төп соңгүлдә комиссиязының 2002 чылдың октябрь 21-де №126/633 «Чаа-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязын тургузарының дугайында» доктаалы-биле хевирлеп тургустунган Чаа-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составына томуйлаары-биле В.С. Ондарын кандидатуразының талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чаа-Хөл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязының составына бадылаар эргелиг кижигун кылдыр 1956 чылда төрүттүнген, дээди эртемниң, Тыва Республиканың Чазаның Чаа-Хөл кожунун талазы-биле девискээр эргелелиниң удуртукчузу, «Россияны катап тургузары» политиктиг партиядан Тывада регионалдыг салбырындан депшиттирген Валентина Стан-ооловна Ондарны томуйлаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Өвүр кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Өвүр кожунунун Солчур сумузуңун муниципалдыг соңгүлдә комиссиязының бүрүн эргелерин онаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №96/545-4

«Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг

хоойлунун 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр, Өвүр кожунунун Төлээлекчилер хуралының кыйгырынынга үндэзилеп (2006 чылдың апрель 6-да №10 шийтир), Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Өвүр кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Өвүр кожунунун Солчур сумузуңун муниципалдыг соңгүлдә комиссиязының бүрүн эргелерин онаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Кызыл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Кызыл кожунунун Каа-Хем суурунун, Кур-Чер, Эрбек сумуларның муниципалдыг соңгүлдә комиссияларының бүрүн эргелерин онаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №96/546-4

«Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр, Кызыл кожунунун Каа-Хем суурунун, Кур-Чер, Эрбек сумуларның Төлээлекчилер хуралдарының кыйгырынынга үндэзилеп (2006 чылдың июль 18-де №31, 2006 чылдың июль 19-та тус-тузунда №15, №21 шийтирлер), Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Кызыл кожунунун Каа-Хем суурунун, Кур-Чер, Эрбек сумуларның муниципалдыг соңгүлдә комиссияларының бүрүн эргелерин онаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тожу кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Тожу кожунунун Азас, Сыстыг-Хем сумуларының муниципалдыг соңгүлдә комиссияларының бүрүн эргелерин онаарының дугайында

Кызыл, 2006 чылдың июль 25, №96/547-4

«Россия Федерациясының хамаатыларының соңгүлдә эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр, Тожу кожунунун Азас, Сыстыг-Хем сумуларының Төлээлекчилер хуралдарының кыйгырынынга үндэзилеп (2006 чылдың апрель 3-те №8, 2006 чылдың март 30-де №22 шийтирлер), Тыва Республиканың Соңгүлдә комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тожу кожунунун девискээр соңгүлдә комиссиязынга Кызыл кожунунун Азас, Сыстыг-Хем сумуларының муниципалдыг соңгүлдә комиссияларының бүрүн эргелерин онаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Журналистин көрүжү-биле

«Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалының соонда бодалдар

Июнь 28-тен июль 3-ке чедир уламчылаан «Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалы доозулган, Россияның регионнарындан база даштыкы чурттардан келген хөгжүмчүлөр Чадаана хоорайдан тарап чанган. Фестиваль бо удаада сес дугаар болуп эртип турарын сагындыраал. Бир талазында чыл санында болуп эртер фестивалга Россияның өске регионнарындан келген аалчыларны санавааска, даштыкы чурттар Япония, Норвегия, Голландия, Финляндиядан хөгжүмчүлөрниң киржип турары, Үстүү-Хүрээни чедир тудуп, чаартсын дээш күрүнениң, хөй-ниитиниң кичээнгейин хаара тудар дээн сорулга эки-ле харын.

Өске талазында фестивалдың организакчыларының талазындан чедир шийтирлеп чадап турар айтырыглары база бар. Оң дугайында чамдык авторлар «Информ-Плюс» база «Чаа орук» солуннарга бижээнин номчукчуларга сагындыраал. Фестивальдың киржикчизи Борис Мышляцев, «Информ-плюс» солунга материалынга «Чадаана» чоруур мурнунда хөгжүмчүлөрни бир автобустан өске автобусче олуртуп, дүжүрүп-ле турган. Бүгү-деле-ге мындыг хевирлиг фестивалдарны организастаар чуруму бедик деңгелде тургустунганын сактып келдим. Оң соонда арай деп-ле Чадаанага чеде бергеш, кока-кола садып алыр чер айтырарымыска, кым-даа билбес болду. — «Ат болган черлик чер-дир бо» — деп хөгжүмчүлөр аразында чугаалажып турду. База ол ыш-каш хоорайның ирик-бузук бажыңнарын, хирлиг кудумчуларын, чедир туттунмаан, октаттыгын тудугларын, эвээш-биче акша-хөреңги ойнап алыр дээн сорулгалыг ойнаар автоматтарда оочурулаан «чадаанажыларны» көрдүвүс. Чадаана хоорайда орук аксында совет үеде октаттыгын турган офицерлер бажыңнарын септээш, чаа, чараш школа тудуп кааны эң өөрүнчүг, чаартылга болду» деп бижип турар. Оон аңгыда автор «Үстүү-Хүрээ» фестивалы Чадаанага чүнү бергенил, оң ажы бар бе?» — деп айтырыгны салып турар.

Ийе, харын, Чадаанада чедир шийтирлээр ужурлуг ажылдар-ла хөй. Россияның регионнарындан болгаш даштыкыдан келген аалчыларның бодалы ыш-каш кончуг дүргөн хөгжүй бээр харык кайда боор. Ол хамаанчок республиканың найысылалы Кызыл хоорай безин чогуур деңгелге чедир сайзырабайн турар болгай.

«Чаа орук» солунуң корреспонденти Вячеслав Монгуш «Үстүү-Хүрээ – 2006» фестиваль эрткен» деп материалынга «Чаа-орук» (июль 8, № 26, 2006 чыл) «Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалын эрттиреринге Тыва Республиканың Чааа-даа, Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазы-даа хөй-хөй чарыгдалдарны үндүрүп турар. А оң ажы чүл ынчаш? Ийе, харын, янзы-бүрү хөгжүмнү таалап дыңнаар-дыр бис, ол хирезинде Үстүү-Хүрээни чүге тутпас чүвөл? — деп чадаанажыларның шыжыгып чугаалажып турарын, Бора-Булак ховузуңга аът чарыжын эрттиргенин, оң шаңналдары чок болганын бижип турар.

Мен амы-хууда мындыг болушкунну сактып келдим. Ийи-үш чыл бурунгаар фестиваль болуп турар хуннерде шагдаа ажилдакчылары шыңгыы корумчурумну тудуп турган кадында-ла, эпчок чүүлдер база болган. Бүгү делегейге ат-алдарлыг хөгжүмчүлөр «Санра» джаз бөлүүнүн акша-хөреңгизин база Россияның бир регионундан келген (адын сагынмайын тур мен) хөгжүмчүлөр

болгаш журналистерниң фотоаппаратын, видеокамеранын оорлаан чоруктар база турган. Шынап-ла, организастыг айтырыгларны чедир шийтирлеп чадап тургаш, чылдың-на ишти-каштыкыдан хөгжүмчүлөрни чалап, шынар чок фестиваль эрттирген ажы бар бе? Ынчангаш фестивальды үш чыл болгаш чаңгыс катап шынарлыг эрттирери чөптүг деп санаар мен.

Чамдык солуннарның база интернет үндүрүлгелериниң бодалы езугаар алырга: ТР-ниң Культура болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының яамызы, такси «Юбилейный», Чөөн-Хемчик кожуунуң база Чадаана хоорайның чагырга черлери деткиччилер-даа болза, фестивальды киржикчилери хөй кезинде боттарының акша-хөреңгизин чарыгдан болуп турар. Ынчангай канчаар, республикадан дашкаар регионнар база даштыкы чурттар хамаанчок, Тываның девискээринге безин сургакчылааш, кижилер бөрүзү бодунуң карманындан акша-хөреңги үндүрер болгай. Өске черлерден келген хөгжүмчүлөрниң, журналистерниң чарыгдалын дуглаары бистиң хүлээлгевис эвес-тир. Бистиң республика ындыг кончуг бай эвес, Россиядан тозан хуу дотация дузазы-биле чурттап турар дээрзин кижилер бөрүзү билер.

Дотациялыг чоруктан уштунар, ажил чок кижилерин ажил-биле хандыраар хемчеглерни Тыва Республиканың Чааа чорудуп эгелээш. Оң бирээзи — туризми Тывага сайзырадыр. Ынчан бола бүгү кээп турар даштыкы аалчылар база-ла туристер ыш-каш боттары болгаш хандырынар апаар. Ам база-ла фестивалдың хүндүлүг аалчыларын Чадаана — Кызыл аразына аай-дедир сөөртүп, оң чарыгдалын дуглап көрүңер деп, деткиччилер дилеп, маңаар болзувусса туризм кайын сайзыраар боор. Фестиваль бүрүзүн эрттирер тускай чуруму, программасы турар болгай. Аңаа аай-дедир орук өрттэн боттары хандырынар деп айтып каан турар ужурлуг.

Үстүү-Хүрээни чаартып, эде тудар дугайында чаагай эгелээш-кинни деткивейин канчаар. Ол буянныг херек-тир. 1992 чылда Тывага XIV-кү Чырыктылыг Далай-Лама башкы кээп чорааш:

— Үстүү-Хүрээниң чулазы ам-даа өшпээн — деп чугаалаан болгай.

Ынчалза-даа хүрээни катап тудуп, тургузары дээрге дораан шийтирлептер ындыг амыр эвес айтырыг. Үстүү-Хүрээниң архитектору Вилля Хаславская хүрээни чаартып турарына ниитизи-биле 34 млн. рубль чарыгдалдынар дээрзин он чыл бурунгаар санап, түңнөп каан. Бо үениң дургузунда тудуг материалдарының өртектүзү каш катап улгатканын санаар чүве болза, хүрээ тудуу чүгө 26 млн. рубль түңнүг эвес, оон ийи-үш катап көвүдөй бээр дизе, частырыг болбас боор. Ындында-ла Россия Федерация-

зында хөй дотациялыг деп санадып турар бистиң республика ынча хөй акша-хөреңгини хары уг-да кайыын тып алырыл, кым бээр деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. Үстүү-Хүрээ тудуундан аңгыда, Тывада оон-даа өске дарый шийтирлээр ужурлуг социал-экономиктиг айтырыглар кайы көвей.

Ындыг-даа бол, черле чоокку үеде Үстүү-Хүрээни катап чаартып турары негетиннип турар. Ону республиканың күүсекчи болгаш эрге-чагырга органны билип турар болгаш тодаргай ажылдарны чорудуп эгелээш. Тыва Республиканың Чааа, ТР-ниң Культура болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының яамызы, Күрүне Думазының депутаты Чылгычы Ондар бо айтырыгны кичээнгейге алган. Чоокта чаа Чылгычы Ондар журналистерге парлалга конференциязы эрттиргеш, Чадаананың Үстүү-Хүрээниң катап тургузарына 10 млн. рубльди чедип алганын чугаалаан.

— «Бо талазы-биле берге айтырыг бар. Бистиң республикада хүрээ-хит черлерин чаартып кылып лицензиялыг тудуг организацилары барык чок деп болур. Бистиң специалистерге ындыг лицензия кылдыртып алырын сүмелеп турган мен, ам харын шимченип турар хире. Бир эвес лицензия кылдыртып албас болза, ук акша-хөреңгини бээр хуусаа эрте бээр, куруг артып болур айылы бар» — деп, Чылгычы Ондар чугаалаан. Ажылы-биле чугаалаарга таваандан эгелээш, дээвириңге чедир катап тудуп эгелээр хүрээниң тудуунга 10 млн. рубль дээрге чүгле ажылдың эгези болур.

Бир бодап ораарга, Үстүү-Хүрээни тудар деп «кыйгырыгга» сылдап алгаш, хөгжүмчүлөр, артистер хүрээ тудуунга чаңгыс көпөөк кирибес, чылдың шөлзө-лөп, дыштанып келген туристер ыш-каш, мага хандыр хөглөп, «чадаанажыларның» эки-багай амыдыралын көрүп алгаш, ону сайгарып, чугаалажып чана бээр-дир. «Бистиң херээвис фестивалды, концерт, көргүзүп хөглээри болур, а хүрээ тудуу дээрге күрүнени херээ-дир» деп бодап шың эвес деп бодаар мен. Чүгө күрүнөже көрүп алган олурбайн, сес чыл дургузунда оода хүрээни таваан чүге тудуп ал болбас турганыл? Фестивальга киржип келгеш, Россияның регионнарындан база даштыкыдан келген хөгжүмчүлөр, журналистер хүрээ тудуунга чаңгыс көпөөк салган ирги бе? Оларга тускай агар сандан ажыдып, өске-даа бай-шырак деткиччилерден эвилелдесе чүл? Мындыг арга-биле акша-хөреңги чыгган ажы бар бе, кандыг-бир шыңчы эвес кижилер кармактап эвес ирги бе? Хөй акша-даа чыгдынар бе ынчаш? Оон-даа хөй бодалдар кижилер бажыңга кирип келир-дир.

Чижээ: Тываның Камбы-лама эргелели чурттакчы чоннуң болгаш чүдүкчүлөрниң дузазы-биле Эрзин, Барыын-Хемчик, Кызыл кожууннарда база ол ыш-каш Кызыл хоорайда хөй суверганнарны канчап тудуп алган-дыр. Хүрээ тудуунга хөй миллион рубль кирер, а суверганда чүу боор каш муң рубль негетиннер деп маргыжар кижилер тыттып келир чадавас. Сес чыл иштинде каш чүстөп, муңнап чыгып, ону шыңгыы хыналдага алган чүве болза, «далайга дамды дуза» дээн үлгөргө-домакта ыш-

каш, хүрээниң оода таваан тудуп алыр акша кирип келир турган.

«Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалының организакчылары чылда чаңгыс катап, культурлуг хемчеглер, концерт эрттирип кааш, ыт-шимээн чок чиде бээр. Оон база катап сактып кээрге, акша-хөреңги-даа чыгдынмас, хүрээ-даа чедир туттунмаан, ол-ла хевээр турбайн канчаар. Шынап-ла, хүрээни тудар дээш сагыш-сеткили аарып чоруур чүве болза, тудуг, архитектура, саң-хөө, экономика айтырыгларын Тыва Республиканың Чааа, Камбы-лама эргелели-биле кады, денге шимченип өөренири эрге-жок чугула деп бодаар мен (фестивальдың организакчыларынга хамаарыштыр чугаалап олурарым ол). Олар бодунуң ээлчээнде, тудуг айтырыглары бистиң дорт хүлээлгевис эвес дээр чадапчок. Фестивальдың идеялыг организакчылары, эгелекчилери болганынарда кол сорулганар утпаңар. Хүрээ тудар дээн чаагай эгелээш-киннечер хоозун болбас ужурлуг. Силерниң күзелиңер херек кырында боттанзын деп бодаар болзуңарза, күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагырга органнының эжиин ажыдып, Үстүү-Хүрээни чаартып турарын бадыйткап, чугаалажырын силерге кым-даа хорувуйн турар. Оон башка чүс-даа чыл дургузунда «фестиваль-дап» болур бис. Үстүү-Хүрээ ол хевээр чедир туттунмай төөгүге артып каап болур.

Анаа-ла чылдың-на фестивалды «диңмирди» эрттирип турбайн Тываның кайгамчык, чараш агаар-бойдузунуң дугайында фото-чурктар делгелгезин организастап, бистиң республиканың төөгүзү, амгы үеде амыдырал-чуртталгазы, уран-шевер кижилериниң дугайында документалдыг кинофильмнерни, теле-дамчыдылгаларны көргүзүп, культура, спорт болгаш экономика талазы-биле чедишкенинниң дугайында тайылбырлаар (тускай экскурсовод кижини-даа аңгылап болгай-ла). Ынчан Борис Мышляцевтиң бижип турары ыш-каш, муңгаранчыг эвес, Тыва дугайында чылыг сактышкыннар Россиядан-даа, даштыкыдан-даа келген аалчыларның сагыш-сеткилинге артып каары билдингир.

Баштайгы чылдарда бо чаагай эгелээшкенин республиканың чурттакчылары болгаш чадаанажылар аажок деткип, сонугурап турган. Сөөлгү чылдарда фестивалды сонугураар көрүкчүлөр эвээжеп эгелээш. Оң көсү херечизи — июль 3-те Тываның беш чылы аттыг стадионга болган гала-концерт. Аңаа көңүс эвээш көрүкчүлөр келген. Бо бижээн чүүлүмнү доозуп тура, ыдыктыг Сүт-Хөлдү чүдөредип, бокталдырбас болза дээн Чадаана хоорайның база Суг-Аксы суурнуң чурттакчыларының күзелин фестивалдың организакчылары база өөренип көөрүн сүмелээр-дир мен.

Ынчангаш «Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалының организакчылары таптыг хандыр бодангаш, чедир шийтирлеп чадап турар айтырыгларынче кичээнгейни угландыраар эргежок чугула. Тыва чоннуң «багын чугаалаарга, бачыды арлыр» деп үлгөргө домаа бар. Фестивальдың идеялыг организакчылары түңнелдерни үндүрер боор.

Мерген ОНДАР,
журналист.

Кызыл хоорай.

Сөөлгү үеде ниитилел тургузуу өскерилгенинден амыдырал шапкынчып, саазын ажылы көвүдээн, херектиг документиер эңдерилген чүве бо. Шаанда школа, уруглар албан черлери база өске-даа садыг, рынок черлери лицензия деп документиер хамаанчок, ындыг сөстү дыңнаваан-даа турду. Ам лицензия чок болза, кижилер-даа сөөртүр эрген чок. А ону чедип алырында кара хилинчээ көөр сен. Ажытпас эжин-даа, арнын көрбес дарган-даа чок. Чижээ, бистиң Тес-Хем кожуунуң школа-лары, уруглар албан черлери ол документиини 2005 чылдың октябрь айдан эгелеп долдур-гаш, чамдыктары бо чылдың май ортан үезинде арай деп тургаш, кылдыртып дооскан.

Санал бар

Ох, эжен-не бо, хөөкүй чонну дыка-ла сывырттап кээр чорду. Арай деп чедер чериңге чедип алырыңа, ажилды кылып кижилеринде чок боор азы ынчанмынчан келиңер дээр. Чижек кылдыр, О-Шынаа — Кызыл аразы 264 километр. Дүне 1 шакта О-Шынаадан үңгеш, Кызыл таварааш, Шагаан-Арыгга бистиң кожуунну харылап турар үндүрүг черинге четкеш (Кызыл — Шагаан-Арыг аразы 125 километр), оон катап Кызылга бүрүткел палатазынга кээриңге ажил шагы төне бээр. Ол хире ырак орукту (арта-ла О-Шынаа — Самагалдай аразының асфальтылыг оруун чолаачылар удувазын дээш, кидирээш ыш-каш кылып каан дивес силер бе) эки машиналыг, тура-сорукут чолаачы шыдап эртер. А даартазында эртен 3 шакта оочур бижитпес болзуңа, база бир хонар сен. Чүге дээрге бүрүткел палатазы деп черниң ажилдакчылары ийи-ле кижилер болганындан хүнде 30 кижилээп алыр. Бистиң кожуунуң өөредилге килдизи (Г.О.Достай) ол-ла бүгү ажилды директорлар боттары акшазы-биле кылып алзын дээш, сургакчылаар акша бээр эвес. Машинаже сугдан куткаш, агаар-биле чөмөннип чоруңар дээн-биле дөмөй ыш-кажыл.

Ынчангаш хөй чүве биживейн, мындагы саналдыг мен. Эрзин, Тес-Хемни харылаар үндүрүг черин Тожунуң Тоора-Хем суурунга, Бүрүткел палатазын Тере-Хөлдүң Кунгуртуга апарып көжүргөш, ажилдаар улзун 5-10 кижилер көвүдеткеш, иштинге ксерокопия апарарын салгаш, чондан акша чыып турар кассирден база олуртуп кагза чүл? Ындында-ла ядыы чуртталгалыг тыва кижилер улам ядарап, түреңгей чораай-ла канчаар. Оң ажилдакчылары ажилындан чардыгып, балыктап, аңнап дыштанып алырда эки болгай. А дыка херектиг кижилер карманнарын кактап, аай-дедир шаап тургай-ла.

Бир эвес (оюн-баштакты эрттирпекеш) чон дээш ажилдаар болза, ол-ла бүгү ажилды эде-хере тыртып, бо албан черлериниң төлээлери кожуннарже үнүп, боттары сонугу-галдыг болур болза, ажил чийгей берип болур хире. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, саазын андара каар ажилды эвээжедир, чон дээш ажилдап, кожуннарже үнүп турза ажырбас эвес бе?

Биче-оол СОЯН,
күш-ажылдың хоочуну.
Куран суур.

ХӨГЖҮЛДЕ ДЭЭШ БИР ДЕМ-БҮЛЕ

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

Кызыл кожуунун С.Базыр-оол аттыг Культура бажынының ажилдакчылары.

БАЙЫРЛЫГ КЕЗЭЭ

Сценазы шиник деритинген, чон болгаш аалчылар көрүкчүлөр залын долдур олурпкан. Культура одаанга байырлыг хурал дүш ажа дүжүп чорда эгелзэн. Суму чагырга даргазы боду баштап алгаш, суурнун төөгүзүн болгаш ол төөгүнү тургускан алдарлыг өгбелерни, хоочуннарны баш санай адап тургаш чыылганнарга таныштырган. Байырымныг хөгжүмгө үдеткен сеткил-көдүрлүүшкүннүг херээжен чидиг үннер – оларнын боттарынын төрзэн суурунга чоргааралын илереди турду. Чаладып келген хүндүлүг аалчылар мурнуку одуругда: ТР-ниң Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В. Брокерт, кадык камгалал сайыды Б.К.Күдерек, культура сайыдының хүлээлгезин күүседип турар З.Б. Самдан, өөредилге сайыдының оралакчызы У.С.Ондар, ТР-ниң Чазаның Таңды кожуун талазы-биле куратору Н.Ы.Донгак, Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутаттары В.Вальков, Б.Балчий-оол, Таңды кожуунун чагырга даргазы С.Ч.Ондар, күш-

ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының төлээлери болгаш өскелер-даа.

Уран чүүл мастерлериниң көдээ суур дугайында кончуг чараш эрги орус ырыны күүсеткениниң соонда, баштайгы сөстү А.В. Брокертке берген. Александр Владимирович ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың Владимировка суурнун чурттагы чонунга суурнун юбилейи-биле байыр чедиришкенин номчааш, бодунун чугаазын дараазында сөстөр-биле эгелзэн:

—Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым! Мен республикада, Россияда, даштыкы-даа чуртарда хөй-ле черлерге чоргуладым. Ынчалза-даа Владимировкадан эргим чер черле кайда-даа чок-тур. Мээң төрүттүнгөш, ойнап өскөн чашкы чылдарым Владимировка-биле холбашкан болгаш, мээң эң чырык сактышкынарым база төрзэн суурум-биле туруш – деп, Александр Владимирович чоргаарал-биле чугаалаарга, динмиттиг адыш часкаашкынары уткаан. Дараазында ол төрзэн суурнун хөгжүлдери

дээш бүгү-ле чоруттунар, кылдынар, планнаттынар ажилдарны шуут-ла боду холга алырын аазаан. Бир ай хуусаада суурнун социал паспорту-биле таныжып көргөш, суму чагырга-биле демнежи, хөгжүлдери тургускаш ажилдарын чугаалаан.

Суурга келгеш-ле, чагырга бажынын, фельдшер-

база моон соңгаар суурнун хөгжүлдери чорударына шенелде төлөвилел кылдыр суурну контролга алганын, чон-биле сырый харылзаалыг кады ажилдарын онзалап айткан.

Суурнун юбилейин тава-рыштыр Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле суму чагырга даргазы Е.Ч.Кечилоолду шаңнаанының дугайында чарлыкты чыылганнарга номчуп таныштыргаш, шаңналды Чазак Даргазының холундан боду барып алырын дыңнаткан.

Кадык камгалал сайыды Борис Күдерек, культура болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының сайыды Зоя Самдан, өөредилге сайыдының оралакчызы Уран-кыс Ондар, депутаттар болгаш өске-даа чалаттырган аалчылар байыр чедиришкенин чылыг-чымчак сөстөрүн чугаалап, хоомай эвес белек-селзэн хамааржыр

Шүүлген мөгө Айдемир Монгуш деткикчилери-биле.

акушер пунктузун, уруглар садын, Культура бажынын, үш каът школаның ишти-даштын, одалга черинче безин кирип танышкан болгаш чедер-четпес чүүлдерни демдеглей көрүп алганын

организацияларынга сөңнээр.

Уран чүүлдүн мастерлери – Кызыл кожуунун С.Базыр-оол аттыг Культура бажынының ажилдакчылары кыстар чараш ырылары-биле, суурнун бот-ты-вынгыр артистери, уран талантылыг школачылар, аныяктар, улустун аас чогаалына үндезилетинип тургустунган «Межегей» бөлүү хөмөй-сыгыды-биле көрүкчүлөргө онзагай концертти бараалгадып, аян туткан.

СПОРТЧУ ХЕМЧЕГЛЕР

Чадаг чарыш. Уруглар 5 км. узун хемчээлге маңашкан. 17 спортчунун аразында республика Наадымының 4 дакпыр чемпиону Ия Донгак (Кызыл кожуун), 2005 чылдың Наадым чемпиону Ая Доспан (Кызыл)

ийис кыстар база бар. Кандыг-даа чигзиниң чокка чемпион кыстар соңгумурнуг 18.40 болгаш 18.44 минута дургузунда хемчээлди маңнап эрткеш, 1-2-ги черни эзедилер – Ия бирги, Ая ийигизи болду. 3-кү черде – Роза Сотпа (Кызыл), 4-күзүн Балгазындан Аржаана Салчак эзлзэн.

Оолдар. 10 км. хемчээлге 25 спортчу маңнаан. Бердинген хемчээлди Улуг-Хемниң Арыг-Бажының төлээзи Минчеш Хамар-оол 33 минута дургузунда халып эрткеш, 1-ги черни бүзүрелдин-биле чаалап алган. 2-ги черни база-ла Улуг-Хем кожуундан Арыг-Узун ортумак школазының башкызы Михаил Монгуш эзлзэн, 3-кү черде – эрткен чылгы Наадымның чемпиону Күнзүк Дуюг (Бай-Тайга).

Хоочун спортчулардан 1-ги черни Владимир Комбу, 2-гизин Алексей Оюн (кайызы-даа Кызыл), 3-күзүн Хүлер-оол Монгуш эзлзэн. Бо хемчээлге эң солун чүве – Кызылдан хоочун спортчу 61 харлыг Даңзычы Хертектиң киришкени болур. Аныяк-өскөн хоочун спортчудан улугерден алыры күзениң.

Чадаг чарыш маргылдаазын хаакка маңнаарына республиканың 11 дакпыр чемпиону, Владимировка суурнун база бир ат-сурагылы оолдарының бирээзи, ТР-ниң Арга-арыг ажил-агый агентилелиниң арга-арыг камгалаар болгаш када-галаар килдистиң башкарыкчы специализи Олег Саяты кончуг бектик деңгелге организаастап эрттиргеш, 2-ги чер алган спортчуларга деткикчилеп, Саятылар төрөл-бөлүктүн мурнундан акша-шаңналдарын тывыскаан.

Бирги чер алганнарга Арыг-Бажы сумунун аныяктары деткикчилеп, чадаг-тергелерни спортчуларга берген. 3-кү чер алганнарны суму чагыргазы шаңнаан. Тускай шаңналдарны база деткикчилер спортчуларга тывыскаан.

Хүреш. Суурнун төвүнде көктүг-шыктыг «Аргалыг» стадионга колдуундала шупту аныяк 72 мөгө күжүн шенешкен. Аңаа Шамбалыгның мөгези, сөөлгү үеде кончуг шыырак хүрежип турар, чедишкен күш-шыдалдыг аныяк мөгө, хоочун мөгө Владимир

Монгуштуң оглу Айдемир Монгуш арга-дуржулгалыын, артык күштүүн көргүзүп, онагларын барык шуптузун чийги-биле октагылааш, шүглүп каан. Илын-канын аныяк мөгези Кара-Кат Кенден үжүрлөшкен, 3-4-кү черлерни Херел Сагды (Эрзин), Валентин Базыр (Балгазын) үлөшкен.

Тиилекчилерни Владимировка суурнун үндезин чурттакчылары – Минчири-оолдарны, Сувактарны, Ензактарны, Чамбалдарны өг-бүлелери өртөктиг белектер-биле шаңнаан.

Хол бөмбүү. Уруглардан бирги черни Кызыл кожуунун Сукпак суурнун командазы чаалап алган. Каа-Хем кожуунун Илын-канын кыстары ийиги черде, 3-күзүн Кур-Чер суурнун Чедер аттыг командазы алган. Шаңналдыг чер алганнарны Намчылдарны, Холбаажыктарны, Кендикпааларны өг-бүлелери шаңнаан.

Оолдардан Чеди-Хөлдүн Ак-Тал суурнун аныяктары 1-ги черни, ийигизи Танды кожуунун Дүрген сумузунун командазы, 3-күзүн Владимировка суурнун аныяктары чаалап алган. Тиилекчилерни Санчатар, Хуналарны болгаш Иргиттер, Сыданнарны өг-бүлелери шаңнаан.

Түннел орнунга. Төрзэн суурнун келир үеде сайзыралы дээш орус-тыва чоннун быжыг найыралдыг интернационалчы коллективи эгин кожа бир дем-бүле ажилдап чораан болгаш чороруу онзагай. Быжыг найырал кандыг-даа бергелерге торулбас. Ынчангаш нитизи-биле Владимировка суурнун 100 чылдаан юбилейи бектик организаастыг байдалга эрткен. Спортчуларны, аалчыларны, артисттерни уткуурун, ашкарар-чемгерерин, байырлалды кожуун деңгелдиг бектик шынарга эрттиргенине Танды кожуун чагыргазына, Арыг-Бажы суму чагыргазына, байырлалды эрттиреринге үлүүн кириген бүгү-ле үндезин чурттагы чон: башкыларга, малчыннарга, культура, уруглар сады, эмнелде, чагырга чериниң ажилдакчыларына келген аалчыларны мурнундан өөрүп четтиришкенин сөстөрүн илередикседим.

Каң-оол САТ.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДҮН тырттырган чуруктары.

Оолдарның чадаг чарыжы.

ШАҢНАЛДАР манап турар

2006 чылдың август 9-та 12.00 шакта Арат шөлүңге «Саян дээрбээ-2006» делегей чергелиг чадаг-терге марафонунун киржикчилеринин Тывага келиринге тураскааткан уруглар болгаш элээдилерге чаңчыл болган чадаг-терге маргылдаазы болуп эртер. Бүгү-ле киржир күзедиглерни чалап тур бис. Тиилекчилерни шаңналдар манап турар. «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывада регионалдыг салбыры.

2006 чылдың август 1-ден эгелзэш «Водоканал» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези Кызыл хоорайны суг-биле хандыраарының болгаш бээриниң талазы-биле ачы-дуза чедирерин соксаткан, ол хүлээлгени Кызыл хоорайның «Суг дамчыдылга-канализация системазынга» дааскан.

Тайылбыр алыр талазы-биле адрези:
Баян-Кол кудумчузу, 5 а тел.: 6-17-95.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазак.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлөтпүр килдистери — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8128. Чагыг 90.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 В ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткзэн.

Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинзин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарны авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барыш болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.